Год. V. юлий и августъ Книга II.

РОДОПСКИ НАПРѢДЪКЪ

ДВУМѢСЕЧНО ИЛЮСТРОВАНО СПИСАНИЕ

за

наука, обществени знания и народни умотворения.

Бѣлѣжки по говорътъ въ с. Дованъ-хисаръ, Дедеагачка кааза.

Прѣди да пристжпя къмъ изреждане събрания си материялъ по говорътъ на с. Дованъ-хисаръ, мисля, че е умѣстно да се опознае интересуещия се читатель съ цѣлата покраина, въ която се намира споменатото село и която съставя една административна единица — Дедеагачката кааза. Такъвъ малъкъ, макаръ и въ общи черти, прѣгледъ е необходимъ, за да се види, какъ е поставенъ българския елементъ въ тоя приморски край по число, мѣсто, поминъкъ и въобще по културно-общественъ строй. Отъ друга пъкъ страна ще ни убѣди и въ жизнеспособностьта на българина при най-неисгодни за него обстоятелства, а отъ трета, нека си кажемъ право въ очитѣ, пъкъ ще ни изтъкне и нашето тжпоумие и кжсогледство въ отношение истинскитѣ жизнени интереси къмъ странитѣ, що съставляватъ цѣлокупното българско отечество.

Въ послѣднитѣ югоизточни склонове на Родопитѣ между устието на Марица, Бѣломорския брѣгъ и деснитѣ притоци на р. Ярдъмлж-дере, казвана още и р. Флори, дѣто Родопитѣ се завършватъ и сливатъ съ Бѣломорската равнина, се намира днешната Дедеагачка кааза. На сѣверъ тя достига до височинитѣ на *Кикелъ* и *Келебекъ-дагъ*, прѣдни части отъ най-високия източенъ Родопски рътъ, *Китка* планина. По това си мѣсторазположение Дедеагачката кааза е почти изцѣло планинска страна, покрита съ твърдѣ родовити и гиздави котловини, хубави и буйни пасбища и гори и чудесенъ приморски климатъ.

Дедеагачката кааза е новосформирована въ послѣдното административно дѣление на Одринския вилаеть слѣдъ руско-турската война. По-рано тя е съвпадала въ Ферската кааза на изтокъ, сега закрита, и Гюмюрджинската на западъ. Градецътъ Дедеагачъ е новъ, възникналъ е слѣдъ построяването на Хиршовата желѣзница, а слѣдъ освободителната война значението му като търговски и административенъ пунктъ е пораснало още повече. Прѣди 1870 година на неговото мѣсто е имало само едно малко турско беклеме, околностьта му е била дива, безлюдна, гориста, неработна земя, извѣстна само по разбойничествата си. Тукъ се спирали отъ врѣме на врѣме само малки каици, контрабадисти на соль, и нищо повече. Прѣданието казва, че на мѣстото, дѣто днесъ се издига морскиятъ фаръ, е стърчалъ единъ вѣковенъ джбъ, подъ чиито сѣнки аскетувалъ единъ турчинъ-отшелникъ. Отъ него е и добилъ името си *Дедеагачъ*, което ще каже *дърво на отшелника*. Когато се разлудува Бѣлото море, невъзможно е тукъ да се доближи и пусне котва корабъ. Такива търсятъ спасение въ Еносъ, ако сполучатъ само да достигнатъ тамъ. Но въпрѣки всичко това, на мѣстото, дѣто и една рибарска лодка мжчно се е спирала, днесъ стърчи оживено пристанище отъ голѣмо търговско значение, пунктъ, който съединява Тракийската долина съ Бѣлото море и Македония съ Цариградъ. По-рано Еносъ и Фере сж били важни търговски мѣста, а днесъ Дедеагачъ имъ е отнелъ всичко. Той е сега съ населена околность и праженъ търговски и пристанищенъ градецъ за Маричината долина, а особно за западната часть па Одринския вилаеть. Макаръ че пристанището му и да се намира още съ своитѣ естествени несгоди, Дедеагачъ е вписанъ въ разписанията на всички почти чуждестранни параходни дружества, които циркулиратъ въ турскитѣ води. Прѣзъ 1898 год. Дедеагачкото пристанище е било посѣтено отъ 1135 парахода съ единъ тонажъ отъ 259·958 тона съ вносъ на разни стоки за 6,523,700 лева, а износъ за 5,187,900 лева[1])

Дедеагачъ е днесъ не само каазалийски центъръ, но и санджакски, въ който се числятъ три каази: Дедеагачка, Софулийска и Еноска. Отъ тѣхъ Дедеагачката и Софулийската

[1]) Горнитѣ изчисления заемамъ отъ хубавата статия „Материяли за изучв. Одринския вилеять“ отъ г. Карайовева въ Мсб. кн XIX — 1903 г.

географско-етнографски изцѣло съвпадатъ въ областьта на Родопитѣ.

Ние за сега не разполагаме съ по-точни данни отъ другъ източникъ, за да видимъ, какъ е застѫпенъ българския елементъ въ Дедеагачкия санджакъ. Ще си послужимъ за малко само съ официалнитѣ свѣдѣния въ салнамето, що по заведения редъ централнитѣ вилеятски власти въ Турция отъ врѣме на врѣме издаватъ за респективнитѣ вилеяти, при всичко че не може да се дава пълна вѣра на тия официални свѣдѣния, като всѣки знае, какъ се гледа и какъ се събиратъ подобни статистични данни тамъ, особено пъкъ когато тѣ се отнасятъ до числеността на населението по народность, вѣроизповѣдание и количество.

Споредъ салнамето за Одринския вилеятъ отъ 1898 година, Дедеагачкиятъ санджакъ брои 151[1]) населени мѣста, отъ които 29 сѫ български, 12 гръцки, 7 смѣсени (българи и турци, и гърци и турци) и 103 турски, между които влизатъ и помашкитѣ села, на които числото не се знае, защото сѫ показани за турски. Въ горнитѣ изброени населени мѣста се числятъ и 6-тѣ града: Дедеагачъ, Фере, Макри, Софули, Еносъ и Ипсала. По духовно вѣдомство 20 населени мѣста сѫ екзархисти, а 22 патриаршисти. По численость на населението цѣлиятъ санджакъ е показанъ съ 78,926 жители, отъ които 40,262 сѫ турци, въ това число и помацитѣ; 22,765 гърци, въ които влизатъ и патриаршиститѣ българи; 15,296 българи, 486 арменци, 77 евреи и 40 разни. Гръцкиятъ елементъ прѣобладава въ градоветѣ, а българскиятъ въ селата. Тъй напр. като спаднемъ 13,110 жители гърци, както сѫ показани въ салнамето за градоветѣ, оставатъ 9,655 гърци въ селата, въ това число и патриаршиститѣ. А като пъкъ спаднемъ 690 българи, показани за градоветѣ Дедеагачъ, Фере и Макри (за Софули, Ипсала и Еносъ не сѫ показани българи), оставатъ 14,606 бъл. жители за селата, значи съ едно прѣобладающе мнозинство отъ единъ пѫть и половина повече отъ гърцитѣ.

Българското население, и то по духовно вѣдомство екзархисти, въ самата Дедеагачка кааза заедно и въ градоветѣ е пакъ мнозинство спрямо гърцитѣ и патриаршиститѣ. Тъй напр. за тая кааза въ салнамето сѫ показани 9828 екзархисти,

---

[1]) За населени мѣста се броятъ и колибацитѣ отъ по 10—15 кѫщи.

а 7044 питриаршисти. Въ Деdеагачката кааза въ салнамето фигуриратъ слѣднитѣ български населени мѣста:[1]) 1) *Башъкьой* 210 кѫщи; 2) *Бей-кьой* 12; 3) *Бодама* 70; 4) *Дервентъ* 320; 5) *Домузъ дере* 200; 6) *Дованъ-хисаръ* 400; 7) *Ени-кьой* 280; 8) *Окуфъ* 125; 9) *Торбалѫ-кьой* 135; 10) *Урумджикъ* 35; 11) *Чемерли* 65; 12) *Лѫджа кьой* 120; 13) *Дедеагачъ* 45; 14) *Фере* 45 кѫщи. За Макри екзархисти българи не сѫ показани. И тъй споредъ салнамето българското население въ Дедеагачката кааза възлиза на 2062 кѫщи срѣщу 735 гръцки въ четиретѣ населени отъ тѣхъ мѣста: Дедеагачъ, Макри, Фере и Урумджикъ. Тукъ явно се изтъква на лице противоречието, плодъ само на едно пристрастие въ салнамето, въ което на 735 гръцки кѫщи сѫ показани 7044 жители, а на 2062 български — 9828 ж.

За насъ е важно въ случая, че и самитѣ турски официялни издания, при всичката своя типична грижливость да укриватъ чистата истина, щомъ е редъ да се опрѣдѣли истинското число на българското население, ни показватъ едно надмощно мнозинство въ Дедеагачката кааза.

Друго за отбѣлѣзване отрадно явление имаме и тукъ, както и всѣкѫдѣ другадѣ въ Турция, а то е, че нашата численa сила е въ селата, дѣто при всички политично-обществени несгоди, нашето население се отличава по жезнеспособностьта си, по здравината си, по привързаностьта къмъ земята си и по добрия прирасть въ количествено отношение. Излишъкътъ отъ едно село, дѣто земята и условията за животъ се укажатъ недостатъчни, отива въ други по-свободни пространства или слабо заселени мѣста и тамъ се заселва и тихомъ, мълкомъ се прѣдава на своитѣ земледѣлски работи. Отъ Гюмюрджинско и Дедеагачко има прѣселени българи въ Кешанско и Еноско, па и въ градоветѣ постепенно приидватъ българи. По такъвъ еволюционенъ начинъ българското население постепенно доближава брѣговетѣ на Бѣлото море. А това е утѣшителното и въ случая тоя фактъ най-напрѣдъ трѣбваше да зематъ прѣдъ видъ нашитѣ буйни, но кѫсогледи хора, прѣди да изложатъ Одринско подъ тежестьта на една жестока сѫдба, която ний се указахме безсилни инькъ ни съ мечътъ, ни съ умътъ си да прѣмахнемъ.

---

[1]) Чобанъ кьой е показано за турско село, когато има повече отъ 100 кѫщи и българи. Липсва въ салнамето и селото Маранлѫ. Въ градътъ Дедеагачъ пъкъ сѫ 120 български кѫщи, а сѫ показани 45.

Въ икономично отношение Дедеагачкиятъ санджакъ е добрѣ поставенъ. Главни и първостепенни фактори сѫ земледѣлието и скотовъдството. Всички видове зърнени храни отлично вирѣятъ, въ по-нискитѣ котловини и приморски мѣста се произвежда сусамъ, анасонъ, памукъ, метлово сѣме, паламудъ, маслини (особено въ Макри), вино (прочуто е Софули), пашкули и др., а въ прибрѣжието—морска соль и риболовство. Овощарството тоже е много добрѣ развито, а съ бадемитѣ се прави и добъръ износъ. Отъ добитъкътъ се отглеждатъ много кози и овци. Прѣзъ 1900 година въ цѣлиятъ санджакъ е имало повече отъ 320 хиляди главъ, т. е. приблизително по 4 главъ на 1 житель срѣдно.

Въ националното си съзнание българското население изобщо въ Дедеагачкия санджакъ, макаръ и бавно, е добрѣ закрѣпвало, а особено отъ освободителната война насамъ. Най-слаби сме ний въ Софулийско и Еноско, ала пъкъ най-будни и доблестно сѫ пазили своята националность българитѣ въ Дедеагачко. Възраждането на българщината тукъ е започнало отъ 50-тѣ години на миналия вѣкъ, борбата съ гърцитѣ е била упорита, па такава се води и днесъ. Градецътъ Дедеагачъ до прѣди 20 години не е ималъ ни единъ българинъ, освѣнъ нѣколцината шивачи и други занаятчии, дошли отъ другадѣ. Постепенно въ него сѫ приидвали българи — земледѣлци отъ околнитѣ села и въ 1890 година тѣ сполучватъ да си откриятъ класно околийско училище, да си формиратъ черковна община и си припечелятъ параклисче, па изобщо и учил. дѣло не е било злѣ. Прѣзъ учебната 1898/99 година въ Дедеагачката кааза е имало 14 български основни училища съ 17 учители и учителки и съ 707 ученика, отъ които 162 момичета. Въ Софулийската кааза е имало 7 български училища съ 269 ученика, отъ които 45 момичета. Само въ Еноската кааза не е имало никакво българско училище.

Но и гърцитѣ, съ своята хитрость и тласкани отъ шумната имъ *мегали идея*, не спятъ. Тѣ отрано схванаха значението на Дедеагачъ и съ всички сили се стремятъ да въздигнатъ здрава позиция тукъ. Съ тая цѣль тѣ прѣмѣстиха митрополията си отъ Еносъ въ Дедеагачъ, усвоиха търговията въ рѫцетѣ си и се мѫчатъ да се укрѣпятъ добрѣ. Когато се подигна въпросътъ за откриване български търговски агенства въ извѣстни пунктове въ Турция, между които бѣ и

Дедеагачъ, ето какво писа по тоя поводъ Θρακικαι Επετερις (Тракийски годишникъ), ежегодно издание на Тракийското дружество въ Атина, год. I, 1897, стр. 315:

„ . . . . . Нека ни съперничатъ австрийскитѣ евреи съ своитѣ капитали и подкрѣпления. Нека отправятъ противъ насъ улесненията, които имъ даватъ източнитѣ желѣзници. Ний ще противопоставимъ противъ тѣхъ гръцкиятъ търговски и морски духъ, дѣятелностьта и ще наддѣлѣемъ. Но при този антагонизъмъ прибавя се и другъ. И други се стремятъ да съсипятъ нашиятъ (гръцкиятъ) елементъ и то съ най-подли срѣдства. Извѣстни сѫ вече отъ дѣлата имъ възгледитѣ върху Дедеагачъ на нашитѣ севѣрни съсѣди. Незная човѣкъ (гръкъ), който да не разбира настойчивото искане на българитѣ за назначение *търговски* агентъ въ Дедеагачъ. Работата не е толкова проста и незначителна, както може да си помисли нѣкой. Нѣма съмнѣние, че този български агентъ, облѣченъ въ търговската си мантия, ще скрива още много други работи. Никой не може да си въобрази, че е възможно нѣкога българитѣ да могатъ да ни наддѣлѣятъ въ търговско отношение. Но и самитѣ българи, вървамъ, не се надѣватъ на подобно нѣщо. Географическото обаче положение на градецътъ Дедеагачъ възбужда у българитѣ добъръ апетитъ, а това намъ трѣбва да даде сериозно безпокойствие. За наше нещастие, градътъ се намира близо до българското княжество, а желѣзницата още повече го сближава, като чертае въ фантазията имъ пѫтьтъ, чрѣзъ който би могли да подишатъ зефирътъ на Егея. Поради тая близость българитѣ иматъ възможность лесно и систематично да дѣйствуватъ за народнитѣ си сънища въ тоя градецъ. Извѣстно е, какъ лесно тѣ образуватъ претекции, като посочватъ на хиляди българи тамъ, дѣто на пръсти се броятъ тѣхнитѣ съплѣменници. Дойде редътъ и за най-елинскиятъ тоя тракийски жгълъ за подобнитѣ имъ дѣйствия. Слѣдъ не много врѣме тѣхнитѣ завоевателни намѣрения, може би, ще се разпространятъ по всичката водна повръхнина. Това малко ни интересува. Нека прѣсмѣтнатъ за това другитѣ народи, обаче за Тракия ний сме най-сгоднитѣ, най-подходящитѣ. Прочее, какво търсятъ българитѣ тукъ? По настоящемъ се стараятъ да образуватъ нѣкакво си българско огнище отъ нѣколкото разпръснати наоколо малко българогласни, като имъ даватъ щедри подкрѣп-

ления. А това огнище, подкрѣпяно отъ вънъ, отъ день на день ще се прѣобърне въ единъ силенъ български центъръ, който ще може да боядиса и околностьта. Благатки шовинисти, нито много, нито малко ли искате? . . . .“[1]).

Въ заключение писачътъ съвѣтва борба противъ българското влияние въ този градецъ.

Писачътъ на горния поплакъ въ Атинския Тракийски ежегодникъ днесъ сигурно е вече спокоенъ за сѫдбата на Егея. Ний, наистина, сполучихме да откриемъ търговско агенство въ Дедеагачъ и то не за нѣкакви мними завоевателни цѣли, Боже пази, а за нашитѣ чисто търговски интереси, което агенство впрочемъ поне и за една минутка национална гордость и утѣха възбуждаше и всрѣдъ изоставеното тамъ наше населениь, ала додѣ това население да чуе за откриването му, ний побързахме да го закриемъ.

Още отъ първитѣ дни слѣдъ освободителната война намъ прѣдстоеха особени грижи и планомѣрна работа къмъ оставенитѣ на ново български земи подъ Турция. Естествено бѣ нашитѣ погледи да бѫдатъ повече обърнати къмъ Македония, дѣто, наистина, българското население тамъ бѣ по-злѣ поставено и по-вече изложено на враговетѣ ни. Одринско досущъ бѣ занемарено, та ний и днесъ и още го непознаваме и незнаемъ, ни що имаме, ни що трѣбва да правимъ тамъ. И отъ тридесеть години насамъ, каквото е направено въ национално-културно отношение въ Одринско, то се дължи изключително на собственитѣ сили на самото население тамъ. Но ний не оставихме поне естественото развитие на еволюцията да си слѣдва своя бавенъ, наистина, но здравъ пѫть. Ний попрѣчихме на неговото повдигане и закрѣпване съ необмисленитѣ дѣйствия на извѣстни хора отъ 1900 год. насамъ, а злочестата 1903 г. пъкъ ще остане паметна за вѣкове, може би, защото тя не само спрѣ, но и създаде разрушаването на всичко сторено до тогава и сторено безъ да сме вложили ни капка морална и материялна сила отъ насъ. И днесъ българскиятъ елементъ въ тоя толкова близъкъ и важенъ нашъ край е изоставенъ, забравенъ отъ всѣкѫдѣ, той рѣдѣе и рѣдѣе

---

[1]) Горнитѣ извадки отъ споменатия гръцки годишникъ имá любезностьта да ни достави стария Пловдивски учитель, г. А. Гяуровъ, който е учителствувалъ редъ години изъ Одринско. Той ни каза и прѣданието за името на Дедеагачъ. Б. на авт.

много злѣ. Отъ 1903 година насамъ ний имаме не по-малко отъ 40 хиляди българи, прокудени отъ своитѣ домове изъ цѣлия Одрински вилаеть а на мѣстото имъ по единъ хитъръ и вѣроломенъ начинъ се загнѣздватъ турци и гърци.

Езикови бѣлѣжки.[1])

Въ народоучно отношение не само Дедеагачко никакъ не е засегвано; ний изобщо нищо незнаемъ и немислимъ да знаемъ за цѣлия Одрински вилеять, съ изключение само на нѣколко покраини отъ него. Ний не знаемъ ни живота, ни езика, ни народното творчество, нито оная самобитна култура, която е очувала българското плѣме отъ погинване при найлоши условия на политически животъ, па го чува и днесъ. Ний не знаемъ задъ най-дългата наша граница поминъка, производството и икономичната сила на половинъ милионно българско население, пръснато въ една съпрѣдѣлна намъ страна на голѣмина толкова, колкото е половинъ свободна България.

Кои ще носятъ грѣхътъ единъ день и за тая наша немара?

Азъ избрахъ за сега за езиковитѣ си бѣлѣжки само селото Дованъ-хисаръ, защото, колкото визираната покраина и да има общи свойщини въ бита и езика си, нѣмахъ до сега възможность да събера материяли отъ всичкитѣ тамъ български села. Съ хора отъ Дованъ-хисарь съмъ се срѣщалъ по-често, а напослѣдъкъ ми се удаде случай да се срѣщна, провѣря и допълня по-прѣдишнитѣ си бѣлѣжки по за дълго съ хора, дошли за малко врѣме въ Пловдивъ. Особено много длъжа на стария 75 годишенъ дѣдо Георги отъ родътъ на твърдѣ много заслужилитѣ обществени и народни дѣятели въ оня край — Калояновци.

Отъ друга страна Дованъ-хисарь е най-голѣмото и найбѣлѣжитото българско село въ Дедеагачко, село съ юначно, будно население, което като гранитна скала е устояло въ буритѣ и е спазило своята българска самобитность, обиколено само отъ турски села въ планинитѣ и далечъ отъ влиянието на чужда култура.

---

[1]) По програмата на професоръ Б. Цоневъ.

I. Звукове.

1). Гласни.

1. Гласнитѣ въ Дованъ-хисаръ се изговарятъ както и въ общобългарския книжовенъ езикъ, ала правятъ и отклони, каквито по редътъ си ще бѫдатъ показани понатагъкъ.

2. Високитѣ глисни *а, е, о* се изговарятъ изобщо ясно, ала често и потъмняватъ *а* въ глухо *ъ*[а], *е* въ *и*, а *о* въ *у*, безъ да зависи това отъ ударението. Примѣри: *главъ́ата, пудъатъ* (отиватъ, идатъ), *кирми́ди, пичи́нца* (печеница отъ пече), *затимни́* (стъмни се, затъмни се), *о́кулу, румо́неа*, *с́'а́куй* и др.

3. Ударенитѣ гласни се произнасятъ кратко и натъртено и като че ли съ полуотворени уста.

а

4. Гласната *а* не се изговаря въ всѣко нейно положение ясно. Има думи, въ които и съ ударение се чува малко или повече потъмняла, което азъ ще отбѣлѣзвамъ съ *ъ*[а]. Обаче тоя звукъ прави по-редко отклонки въ произношението си, отколкото *е* и *о*.

5. Въ Дованъ-хисаръ казватъ; *гладо́вам, и́маш, гармáди, ѐреа, ѐрчищеа* (годинакъ яре), *е́рина* (казватъ на ярината още и *нáсрик*), *е́деанеа, жáбура* (на жабата), *чѐаше*а, *шáеак, е́сли, поiáвам* (язда), *Стуiáн, Iáну, чáкай, жар, забáиф, изл'а (разл'á са удъата).*[1])

6. Срѣщатъ се случаи *а*, получило отпослѣ ударение, да се изговаря като, *ъ*[а], т. е. глухо *а*: *снъаа. уфцъата, пасъат, кладъат,* но пъкъ *напрáи, устáи, да и́ма, пани́ца, знáм, пак, снъао* (зв. пад.) и пр.

7 — 8. Има случаи и не малко общобългарско начално *а* да се йотира, но никога йотирано *а* не се изговаря безъ йотация. Дованъ-хисарци казватъ: *iас* (азъ), *iáбъалка, iаважи́еа, iабанжи́еа, iáвур, iáреабица, iáд, iадо́свам, iáрусну,* но пъкъ *е́гнеа, ѐстеа* и *ѐдеаву* и др.

е

9 — 12. Всѣко *е* не се изговаря всѣкога ясно. Въ нѣкои думи безъ ударение прѣминава въ *и* нѣкѫдѣ и въ *о*: *питúна,* вмѣсто петина; *пичи́нца,* вмѣсто печеница; *кирми́ди,* вмѣсто

[1]) По липса на *ъ* съ ударение въ печатн., думи, въ които се срѣща ъа, да се разбира и ударението надъ тоя звукъ, щомъ нѣма посочено надъ др. звукове.

керемиди; *ви́ли*, вмѣсто вели; *чо́шми*, вмѣсто чешми; *сига́*, вмѣсто сега; *грѝблу* вмѣсто гребло; *уси́та*, вмѣсто усѣща и др. но пъкъ казватъ *селу*, *се^{а} ла́*, *пе^{а} чѐ*, *ре^{а} че́* и *ре́че^{а} н*, *пѐпе^{а} л*, *гре́бе^{а} н'*, *дѐве^{а} р*, но *р'ъ^{а} пе^{а}*; *мѐне^{а}*, *тѐбе^{а}*, но и съкратено *мен'*; *теб*; *при́пе^{а} к*, *заплѐсна*; *ѐш*, *е́ле^{а} н*, *ѐкут'*; но *по́йми*. Срѣщатъ се думи, въ които *е* замѣнява *а*: *кре́е^{а} тъ*, вмѣсто край, краятъ; *де^{а} лѐку*, вмѣсто далече.

И

13 — 16. Дуванъ-хисарци казватъ: *жуф*, *жўина* (живина), *жува́к*, *жувѐ^{а} лу*; *ше^{а} ро́к*, *че^{а} къ^{а} л* (шубрѣкъ), *пре^{а} сти́лка*, *све^{а} тӥлу*, *биул*, *утйвам*, но и *пўдам*, *ва́ре^{а} у*; *ма̀йчин*, *ба́бин*, *тўрчин*, *сѐде^{а} м гудӥни*; *лисӥца*, *ўтрина*, *ӥстина*, *уза̀т*, *упрѐш*; *кръ^{а} с*, *пра́зник*, *о́дил*.

О

17 — 20. Въ всички случаи неударено *о* се изговаря на *у*: *окулу*, *мло́гу*, *ма́лку*, *се́лу*, *о́дбур*, *сто̀бур*, *срӱку* (чичо), *уно́ту* (онова), *ко̀лку*, *а́ку*, *гул'а̊му*, *ко̀гу*, *кушѐ^{а} ре^{а}*, *га̊ту* (когато), *нѐбу*, *ско̀ру* и т. н. Зват. пад. се чува ту *у*, ту *о*: Ра̊до, Рўсо, ба̊бу и пр. Дуванъ-хисарци казватъ *нъ^{а} ш*, *нъ^{а} шви* и пр.

(Слѣдва).

За малко изъ царството на Родопитѣ.

Пѫтни бѣлѣжки.

(Продължение отъ I книга).

Утренната служба въ „св. Петка". — Старията дѣдо хаджии. — Архимандритъ Н. Гологановъ и мисли по Верковичевитѣ „Веда Славянъ". — Напущане мънастирьтъ за пѫть къмъ Бачково. — *Възвивата вода* и гледка къмъ полето. — *Гонда вода* надъ Станимака. — Въ Бачково.

Сутриньта въ зоря ни събуди черковната камбана. Бѣше св. Недѣля. Макаръ недоспали и уморени, ний трѣбваше да се намѣримъ на утренното богуслужение, което въ тихитѣ и отдалечени отъ свѣтския шумъ мънастирски кѫтове напомня и прѣнася мислено човѣка въ оная древна епоха на първитѣ християнски врѣмена, когато свѣтлото учение на Голготския мѫченикъ е било възприемано тъй свето, чисто и възвишено, както е билъ светъ и чистъ Божествения му учитель-основатель. Далечъ отъ земнитѣ суетности, отъ тъй много наплодилитѣ се нервни възрѣния на днешното човѣчество, което търси и лѣти само къмъ земнитѣ блаженства, въ такива уединени кѫтове духътъ нѣкакъ си като че се отърсва, очиства отъ суетното, издига се високо въ една сфера, дѣто благоговѣйнитѣ настроения безъ да щешъ настѫпватъ. Душа-

та, уморена, прѣситена и плесенясала отъ съврѣменния вихъръ, се усѣща въ такива настроения по-чиста, по-бодра и по-спокойна. Не напраздно човѣшката психология е схванала това, та набожното селско население тъй е привързано къмъ светитѣ обители.

Черквицата, бѣдна, скромна, безъ всѣкакъвъ блѣсъкъ, бѣ празна отъ богомолци тоя день. Само една прѣгърбена отъ тежестьта на годинитѣ си бабичка-селянка заедно съ сина си бѣше подранила отъ нѣкое ближно село. Тя стоеше седешкомъ прѣдъ иконостаса и се кръстѣше постоянно. Сигурно тая бабичка, съ крѣпка и пълна вѣра къмъ лѣкаря надъ лѣкаритѣ, бѣ дошла да попроси изцѣление за нѣкой незнаенъ намъ тѣлесенъ или душевенъ недѫгъ.

Слѣдъ отпускъ черква ний се видѣхме съ прѣстарѣлия дѣдо хаджия, почналъ вече слабо да дочува и бавно да говори, ала още крѣпъкъ физически. Дѣдо хаджия е родомъ отъ Самоковъ, роденъ е около 1825 год., дошълъ е на 11 годишна възрасть въ «чумовото врѣме» въ мънастиря, дѣто е билъ единъ неговъ уйчо калугеръ. По врѣмето на Кримската война се рѫкоположилъ за иеромонахъ, билъ извѣстно врѣме и въ мънастиритѣ «св. Кирикъ» и въ «св. Недѣля». Около 1860 година станалъ игуменъ на «св. Петка», изхвърлилъ гръцкитѣ книги отъ мънастиря и обявилъ и себе си и мънастиря за български. Станимашкитѣ гърци и Пловдивскитѣ гръцки владици много го прѣслѣдвали, ала приятелството му съ Тъмрашлията и нѣкои отъ Станимашкитѣ богати турци го запазили. По врѣме на възстанието дѣдо хаджия е давалъ достѫпъ на нѣкои отъ апостолитѣ, които слѣдъ Свѣщаровския пожаръ въ Пловдивъ се пръснали и укрили отъ турското око. Дѣдо хаджия на свои срѣдства е възпиталъ и нѣколко бѣдни българчета, отъ които единъ е сегашния запасенъ генералъ Петруновъ, съ когото той много се радва. Той помни много работи изъ обществения строй и черковнитѣ борби тогава въ Станимака и околностьта му. Съ една дума дѣдо хаджия е отъ старитѣ българи, добъръ патриотъ и чистъ и симпатиченъ аскетъ.

Замѣстникътъ му и фактическиятъ днесъ управитель на мънастиря, отецъ Николай Гологановъ, е не по-малъкъ отъ 60 годишна възрасть, но пъргавъ, бодъръ и крѣпъкъ. Той е отъ родътъ на извѣстнитѣ Гологановци въ Неврокопско, братъ на прочутия събирачъ на Верковичевитѣ Веди. Хрумна ми на умъ да го попитамъ за тия митични пѣсни, които такъвъ голѣмъ шумъ дигнаха на врѣмето си въ учения свѣтъ. Отецъ Н. Гологановъ ми каза, че по онова врѣме е билъ учитель въ нѣкое Неврокопско село и че братъ му е слушалъ и записвалъ пѣснитѣ отъ стари помаци изъ Неврокопско, Мелнишко и Тиквешко, слѣдователно тѣ сѫ вѣрни и за никаква мистификация и дума не може да става. Струва ми се, че въпросътъ за достовѣрностьта на Ведитѣ и още не бива да се счита за окончателно разрѣшенъ. Наистина, самъ покойниятъ Верковичъ прѣзъ 1893 година лично споходи нѣкои помашки села изъ Чепинската котловина, за да търси слѣди отъ

тѣхъ тамъ, прѣзъ 1891 год. Одринскиятъ руски консулъ г. Лишинъ пропѫтува по цѣлото Ардино корито и между другото го занимаваше и въпросътъ за Ведитѣ, ала нищо не можá да се налучка за тѣхната достовѣрность ни отъ единия, ни отъ другия.

По фотогр. на К. Савовъ.

Помакиня въ байрямската си прѣмѣна изъ Родопитѣ.

При това и отъ до сега събранитѣ народоучни материяли изъ Ахѫ-челебийскитѣ и Рупчоски помаци никаква вариация на Ведитѣ не се е още указала. При все това едно щателно изучване помашкитѣ покраини и битъ въ Западнитѣ Родопи, мѣстото, дѣто сѫ ужъ записвани Ведитѣ, до сега не е ставало. А само слѣдъ едно проучване ония покраини отъ вѣща рѫка ще рѣши окончателно

въпросътъ. Жално е, че отъ 30 години насамъ имà благоприятни моменти да се направи това, ала отдѣто трѣбваше да се стори нѣщо, не го сториха По своята архаичность на Ведитѣ трѣбва добрѣ да се проучатъ задъненитѣ и тъй да се каже архаичнитѣ помашки покраини, за каквито нито Чепино, нито долината на Арда могатъ да се зематъ отъ грамадния Родопски лабиринтъ, на всѣкждѣ усѣянъ съ самобитно помашко население. Отецъ Николай Гологановъ ме увѣряваше, че той самъ е виждалъ единъ отъ тия старци помаци, що сж пѣели на брата му, ала името му не помни сега.

На обѣдъ ний напуснахме „св. Петка“ и се опжтихме за Бачковския мънастирь, ала не прѣзъ Станимака, а прѣко прѣзъ билото, що тъй грандиозно стърчи надъ Бачково и Станимака. Тая мѣстность бѣше непозната за всички ни и въпрѣки трудноститѣ по тия мѣста, съ които нѣкои ни обезкуражаваха, нашето любопитство ставаше по-голѣмо. Уловихме пжтьтъ нагорѣ по склонътъ надъ мънастирьтъ за с. Чаушово. Пжтьтъ прави зигъ-загове по рътътъ, който е полу покритъ съ дребенъ храсталакъ повечето отъ люлякъ. Послѣдниятъ бѣ въ разцвѣта си и даваше приятна миризма, па и покриваше до нѣкждѣ грозотата на мѣстностьта, която тукъ е отъ синь и бѣлъ варовникъ, а самиятъ пжть каменливъ и уморителенъ. Слънцето току-що се обръщаше къмъ западъ, печеше силно, като че бѣ прѣзъ юлий, и ний, макаръ че се намирахме вече въ планината, потънали бѣхме въ поть. Мѣстностьта носи името *Анатемитѣ*, проклето мѣсто, което е общо, както се виждаше, и съ голитѣ каменисти увеси отъ западъ на склонътъ срѣщу Асѣновата крѣпость. Водачътъ ни, младъ момъкъ отъ сел. Горно-Арбанасъ и пждарь въ мънастирьтъ, ни повтори сжщото прѣдание за вѣроломната бабичка, що издала защитницитѣ въ крѣпостьта [1]).

Чакъ слѣдъ единъ часъ и половина тежко и уморно катерене по рътътъ едва доловихме студено изворче, единствено на едно такова разстояние отъ мънастирьтъ нагорѣ. Отъ тукъ нагорѣ вече храсталакътъ става по-едъръ и се прошарва и съ борови дървета тукъ тамъ. Изворчето носи името *Башивата вода;* кой знае защо му е дадено такова неприятно име, когато то заслужава по-друга участь. Седнахме, утолихме жаждата си, па се полюбувахме и на хубавата гледка къмъ полето, що се открива отъ тоя склонъ. На западъ Пловдивътъ остава затуленъ, ала къмъ севѣръ просторътъ на полето спира въ тъмносиния силуетъ на Сторо-планинската верига, чиито върхове цѣлинички бѣха още обвити въ своята зимна прѣмѣна. Полето, прошарено отъ угари и зеленѣещи се ниви, тукъ тамъ съ купчини или единични листнали дървета, отъ такава височина е просто прѣлесть. Пó-наблизо къмъ политѣ на Родопитѣ се виждаха и селата, пръснати изъ чудната равнина. Подъ насъ е селцето Червенъ, съ червени угари царевица. Сигурно отъ чер-

---

[1]) Вижъ „Родопски напрѣдъкъ“ год. Ш. 1905.

вениканата пръсть, която прѣобладава тукъ въ политѣ на Родопитѣ, е дадено и името му *Червенъ* или *Цървенъ*. Къмъ изтокъ единъ склонъ, спуснатъ отъ Родопитѣ като клинъ къмъ полето, заграждa просторътъ къмъ понататъкъ. Той обхваща единъ тржгълникъ, вдаденъ къмъ планината, това е Тополовската котловина съ проломътъ на вжтрѣ въ Родопитѣ—Тополовския проходъ. На склонътъ личатъ отдѣлни конусообразни връхове, отъ които по-важни сж *Драгойна* и *Буковската планина*. Отсамъ, къмъ западъ, нискитѣ му части сж голи, безлѣсни, съ ярове по политѣ му. Тополово е мушнато въ самото ущеле въ прохода, ала не се вижда; затулено е отъ валмиститѣ поли на Родопитѣ. Обаче селата Горно и Долно Арбанасъ, Иранга, Арапово, Новаково и др. ясно се очъртаватъ въ равнината.

Слѣдъ още половинъ часъ стигнахме вододѣла между *Безово* надъ Станимака и ръта надъ „св. Петка". Пжтьтъ за Чаушево продължава да се възвива къмъ югоизтокъ, а ний по козя пжтека тръгнахме къмъ западъ. Тукъ склонътъ образува малка сѣдловинка съ названия па стари черквици „св. Архангелъ" и „св. Никола", сигурно стари оброчища, тъй много изобилни изъ Родопитѣ. Отъ сѣдловината нагорѣ настжпва млада и гжста борова гора, която свършва чакъ на самия връхъ, наричанъ *Черни връхъ*, а до него *Дамгалж-гедикъ*. Отъ сѣдловината се спуснахме надолѣ въ стръмното, голо и каменисто дере, наричано *Куру-дере*, което излазя срѣщу Асѣновата крѣпость. Минахме го и пакъ завихме по срѣщния склонъ, а слѣдъ малко настжпихме въ чудна млада борова гора въ землището на Станимака. Тия гънки съ дълбоки проломи, ниско голи и канаристи, а отъ половината на горѣ съ гжсти гори, се виждатъ чакъ отъ Пловдивъ Намъ се щѣше да се изкачимъ чакъ горѣ, дѣто казватъ, сж поляни чести мѣста и които свършватъ надъ Бачково въ гигантски скали, отъ които едната се казва *Червената стѣна*, ала нито пжтьтъ знаехме, па и неможехме да стигнемъ вечерьта въ мънастирьтъ, а пъкъ да нощуваме горѣ, не бѣхме приготвени. Червената стѣна е послѣднитѣ спускове на източния гребенъ, що дѣли водитѣ на Станимашката рѣка. Тѣ сж часть отъ Чаушовската планина, която излиза отъ главното Срѣдно-Родопско било при върховетѣ му Ениханъ и Чилъ тепе надъ срѣдното течение на р. Арда. Спусковетѣ отъ Чаушовската планина къмъ полето сж нѣгдѣ полегати площи съ много гънки по тѣхъ, а нѣгдѣ по стръмни, но най-стръмни и величествени сж тѣ къмъ ущелето на Станимашкия „Чай" отъ Бачковския мънастирь до Станимака.

Слѣдъ единъ часъ и нѣщо въ лѣтва посока отъ Куру-дере по алеята на чудно красива и прохладна борова гора стигнахме прочутата *Гонда вода*. Тога е единъ изобиленъ чучуръ-изворъ кристална и студена като ледъ планинска вода, що дава вълчи апетитъ на стомаха. Отъ тукъ до Станимака по Куру-дере може да се слѣзе най-много за два часа. Отъ Гонда вода къмъ юго-западъ по склонътъ се нижатъ една до друга омайни зелени по-

лянки, обиколени като съ вѣнецъ съ стройни борики. Отъ тѣзи полянки гледката къмъ полето и къмъ вътрѣшния лабиринтъ на Родопитѣ е чудесна. Рѣдки сѫ у насъ градове, които въ своята близка околность да иматъ такива чаровни мѣста. Станимака въ това отношение стои на първо мѣсто.

Ний, българитѣ, сме чудно индиферентни къмъ своето си. Ний не познаваме земята си, хубоститѣ и богатствата, които природата на българското отечество има. Прѣди двѣ години бѣше поникнала между нѣколцина любители на природата въ Станимака идеята да образуватъ единъ видъ акционерно дружество, та слѣдъ нѣкоя година да си построятъ членоветѣ му взаимно-образно лѣтни кѫщички на Гонда вода и околностьта ѝ всрѣдъ боровитѣ гори. Съ врѣме и козята пѫтека съ малко почистване може да стане хубавъ пѫть за коне и пѣшъ, а пъкъ разстоянието отъ Станимака до Гонда вода е най далечъ 3 часа, тъй щото лесно би ставало слизането въ града за пабавяне съестни продукти. Съ тая идея, реализирана, ще имаме въ Пловдивско, особено за Пловдивъ и Станимака, чуденъ по всичко лѣтенъ курортъ, какъвто втори мѫчно би се намѣрилъ на такива сгодни условия. Какво стана отпослѣ съ тая замисъль, наистина, отлична за осѫществяване, не зная, обаче намъ по-нѣкога идватъ хубави идеи, лошото е, че нѣма хора да ги привеждатъ въ изпълнение. Думата въ случая иматъ пакъ Станимашката интелигенция и общински власти тамъ да направятъ отъ своя градъ мѣсто, което би привличало масса посѣтители лѣтѣ.

Изминахме полянкитѣ и се спуснахме надолѣ низъ стръмнинитѣ за селото Бачково, сгушено като птиче гнѣздо въ дълбоката малка котловина по течението на рѣката. Привечерь бѣхме вече въ мънастирьтъ, разположенъ на горния поиздигнатъ край въ котловината и около на единъ километръ далечъ отъ самото селце.

Бачковскиятъ мънастирь и малко история за него. — Прѣдъ новооткрития гробъ на патриархъ Евтимий. — Ущелето на рѣката и Сливовъ долъ. — Срѣща на помаци и българи-киреджии. — Юговскитѣ ханища. — Селцето Нарѣченъ.

Бачковскиятъ мънастирь има друга обстановка; материялно той е първиятъ между всички други мънастири въ Южна България. Въ минали години той е ималъ посѣтители-поклонници чакъ отъ Бѣломорската равнина. Владѣе много имения: дюкяни, магазии, воденици, лозя, работна земя и пасбища съ гори. Отъ неговитѣ доходи гръцкиятъ елементъ въ Станимака се е крѣпилъ и издържалъ своитѣ училища. Една часть отъ годишнитѣ му приходи се е внасяла и въ Цариградската патриаршия. Както се знае, той е билъ втория грузински мънастиръ на полуострова. Съграденъ е въ 1084 година отъ грузинецътъ Григорий Пакурианъ, високъ чиновникъ и пълководецъ въ Византия и облагодѣтелствованъ отъ византийскитѣ императори на врѣмето си, а най-много отъ

Алексий Комнинъ. При все това основательтъ му въ своя уставъ изрично е постановилъ, че той е съграденъ само за грузинци и че никакъвъ инокъ или другъ служащъ и работникъ отъ гръцка народность не бивало да се приема въ мънастирьтъ. Отпослѣ, когато тая страна отъ врѣме на врѣме, а особено при Асѣновцитѣ, е попадала и въ българското царство, и българскитѣ царе сж се отнасяли съ почитъ къмъ тая обитель и сж я обдарявали съ своята щедрость. Какъ и кога е попадналъ той отпослѣ въ гръцки ржце, не се знае точно. Отъ 12—14 години Бачковскиятъ мънастирь мина въ български ржце. Голѣма часть отъ именията му и вжтрѣшнитѣ скжпоцѣнности обаче се указаха разпилѣни отъ неговитѣ дългогодишни господари-гърцитѣ. Указа се, че и библиотеката му грижливо е унищожена и никаква диря отъ нея не е останала. Нѣма никакво съмнѣние, че въ Бачковския мънастирь е имало цѣнни старобългарски писменни и други паметници. Фрескитѣ, що изобразяватъ Асѣновския царски родъ въ старинната гробница при мънастирьтъ, които фрески грижливо сж покрити съ разни гръцки образи и надписи отпослѣ, свидѣтелствуватъ за това. Та и самото унищожаване мънастирската библиотека отъ бившитѣ му господари-гърцитѣ твърди тоя фактъ. Защото, ако библиотеката би състоела само отъ гръцки книги, то не само че би се очувала до днесъ, но и гръцкиятъ шовинизъмъ би проглушилъ свѣтътъ за това. Че тоя мънастирь е игралъ видна роль въ отношение и самитѣ планини, въ чиито нѣдра се намира, че той е съхранявалъ цѣнни спомени и за миналото на Родопскитѣ поселения, служи още и тоя фактъ: въ една гръцка кондика за мънастирскитѣ посѣтители и настоятели изъ цѣла Южна България има отбѣлѣзано и сегашното помашко село Богутево, съ означение името на мънастирския настоятель въ него. Кой знае, но 14 години изминаха, откато Бачковскиятъ мънастирь е вече въ наши ржце, и до сега би трѣбвало да се прослѣди и изучи неговата история възъ основа на скжднитѣ запазени работи и прѣдания за него, а пъкъ при едно грижливо вѣщо прѣтърсване неговитѣ кюшета безъ друго би се извадило и нѣщо несъгледано и незнайно за по-ранното му унищожаване, или по-право погръчване.

Другаритѣ ни съ нетърпѣние желаеха да видятъ новооткритиятъ гробъ на славния български светитель, Търновскиятъ патриархъ Евтимий. Прѣдъ самата входна отъ западъ врата на главната мънастирска черква е новонамѣрения гробъ. Бѣше похлупенъ съ една голѣма стара врата, наоколо бѣха поставени други отломки пакъ отъ врата въ хоризонтална посока, а отгорѣ на това бѣ туренъ единъ голѣмъ кръстъ отъ зеленина надъ самия похлупакъ. Отъ страна до стѣната бѣше горещето кандилце.

Енергичниятъ и интелигентенъ игуменъ отецъ Паисий Пастиревъ, откривательтъ на гроба, го нѣмаше въ мънастирьтъ. Той е назначенъ, ако се не лъжемъ, нѣкждѣ протосингелъ въ една отъ нашитѣ митрополии. Сегашниятъ игуменъ, възрастенъ човѣкъ, а сжщеврѣменно и единъ отъ участницитѣ при откриването на гроба,

изглеждаше, че не му се желае да се впуща въ историята на находката съ неприятноститѣ по нея, неприятности все отъ типичната българска мнителность и егоизъмъ.

Въпросътъ съ откриването на гроба бѣ отъ първостепенна важность за нашата история, и националното ни достолѣпие изискваше да не се оставя тъй въ забвение само съ едно хвърляне сѣмето на съмнѣнието. Той прѣдизвика не малъкъ интересъ и вънъ между ученитѣ въ славѣнскитѣ страни, ала за жалость всичко млъкна.

Азъ не желая, па не му е и мѣстото тукъ да досаждамъ на търпѣливия читатель, какво е вжтрѣшното състояние, въ което прѣди и сега се е намирала и намира тая отъ рѣдко оцѣлѣлитѣ исторически обитель-старини. Обаче материялното състояние днесъ на тоя мънастирь,*) неговото минало, мѣстонахождението му и най-послѣ и самото му назначение като мѣсто, дѣто уморената и изложена на свѣтовни грижи и съблазни душа трѣбва да намира въ такивато мѣста на поклонение едно истинско вжтрѣшно облекчение, едно възвишено религиозно обновление и поука, наложително изискватъ по-друга дѣйность, по-далеченъ взоръ въ уредбата му.

Едно ново нѣщо ни направи приятно впечатление: отъ двѣ години насамъ Св. Синодъ е открилъ пѣвческо училище за приготвяне черковни пѣвци по източното пѣние. Повече отъ 40 души ученици изъ разни краища имаше съ двама прѣподаватели. Състоятелнитѣ плащатъ годишно по 120 лева за храна, отопление и освѣтление на мънастиря, а бѣднитѣ се освобождаватъ. Това е едно хубаво и полезно дѣло. При религиозния упадъкъ въ послѣдно врѣме, при отклонението на младата наша интелигенция отъ религиозно-духовнитѣ потрѣбности, нашитѣ черкви постепенно се лишаватъ и отъ богомолци, и отъ добри пѣвци.

Намъ се щѣше да посѣтимъ и изворитѣ на изобилната мънастирска вода, ала нѣмá врѣме, та го оставихме на завръщане. Сутриньта прѣди обѣдъ напуснахме мънастирьтъ. Дѣдо игуменъ имá любезностьта да ни даде и едно муле, за да си прикачимъ вѣщитѣ. Подзехме новотрасирания пжть, който държи лѣвия брѣгъ на рѣката. Отъ него добрѣ се вижда и стариятъ пжть, който до Юговскитѣ ханчета държи десния брѣгъ и послѣ се слива съ новия.

Стариятъ пжть на три километра върви покрай самата рѣка подъ виснали каменаци — канари. Работници разбиваха твърдитѣ канари, други зидаха горнището на единъ голѣмъ каменeнъ мостъ за новия пжть. На много мѣста пжтникътъ трѣбва да слиза отъ мулето и върви пѣшъ. Стариятъ пжть чакъ до с. Нарѣченъ отива все въ десно въ самитѣ ребра на склонътъ, който е гжсто покритъ съ разнообразна листвена гора, прошарена съ липови дървета. Тѣхнитѣ пепелеви листа придаваха една особена пъстрота на зелената гора. Единъ часъ отъ мънастиря е „Сливовъ долъ“, дълбоко

*) Вачковскиятъ мънастирь, въпрѣки разграбването му отъ гърцитѣ, днесъ има годишенъ приходъ отъ около 80 хиляди лева.

врѣзана гънка въ гребенътъ, въ дъното на която грамадни величествени канари, покрити съ млада гора, се ширятъ и отъ двѣтѣ му страни и като че допиратъ небето. Сливовъ долъ се минава по малко каменно мостче, подъ което въ праговито легло се пѣни долчето съ чиста като стъкло балканска вода, ту се губи изъ проломитѣ, ту блика като че на ново извира. Сливовъ долъ въ турско врѣме е билъ прочута касапница. Тамъ сѫ устроявали найсполучливитѣ си засади хищницитѣ — разбойници и ограбвали кървавия потъ на бѣднитѣ планински пѫтници занаятчии и кираджии. Въ канаритѣ, състоещи главно отъ варовникъ, се чернѣятъ дупки —пещери, нѣкои отъ които сѫ толкова голѣми, че могатъ да побератъ цѣло стадо овце. Такава една пещера — подмола стърчи и въ самия Сливовъ долъ надъ мостчето, и тя се нарича Гюндюзки ханъ, защото бѣднитѣ помаци кираджии отъ с. Гюндюзица и зимно врѣме прѣнощуватъ съ добитъцитѣ си въ нея, тъй като за тѣхната досущъ нищожна кираджийска печала не сѫ градскитѣ и селски ханища, дѣто трѣбва да се плаща по 10 стотинки ятакъ парасѫ.

Минахме долътъ, който добрѣ се вижда срѣща въ гористия склонъ. Изъ тия шумаци и прохладни усои, пълни съ свѣжъ и ароматенъ горски въздухъ, човѣкъ не може се насити, неможе да усѣти и никаква умора. Тъй продължава пѫтуването цѣли 2 часа, дѣто пѫтьтъ се раздѣля на една полянка: единъ отива за с. Югово, а другъ се спуща ниско да прѣмине Юговската рѣка и продължи главната рѣка. На полянката всрѣдъ царевичеви и житни нивици стърчатъ стари дѫбови дървета, а по между имъ има гармади и покрити съ мъхъ камъни, които личатъ, че сѫ били отъ нѣкакви постройки. Мѣстото се казва „Тритѣ черкви“, но какво прѣдание има спазено за тѣхъ, никой отъ запитванитѣ работници неможа да ни каже, освѣнъ това, че нѣкое си врѣме е било мънастирь.

Тукъ до самия пѫть въ стръмнинитѣ се намиратъ и новитѣ Юговски ханчета — малки, груби и мръсни постройки на Юговци притежатели, които тукъ отглеждатъ по десетина кози и овци, продаватъ на пѫтницитѣ мътеница и недопечено чеверме, па за чудо приготвятъ и боза и халва, на които вкусътъ само помацитѣ могатъ да разбиратъ. Надъ самитѣ ханчета високо стърчи гористиятъ връхъ, наричанъ *Киселецъ*. Той е на клонътъ отъ Червената стѣна чакъ до Юговската рѣка, дѣто се завива къмъ юго-истокъ. По продължение на цѣлото си пѫтуване до Нарѣченскитѣ бани ний срѣщахме на всѣка крачка, дѣто рекли, българи и помаци изъ Рупчоскитѣ села, съ натоварени на дрезгливитѣ си и измѫчени кончета и муленца разни видове дървета, дъски, дикани и други материяли за Станимака. Поскѫпняването на горскитѣ материяли отъ нѣкоя година насамъ доста силно раздвижи планинскитѣ жители и имъ създаде повечко срѣдства за коравиятъ тѣхенъ залъгъ. До неотколѣ горитѣ въ Родопитѣ току-речи нѣмаха никаква стойность и значение за мѣстния поминъкъ. Само суровъ материялъ за гориво лакомо се сваляше отъ алчни за печалби търговци—

гърци и българи въ Станимака и Пловдивъ и сладостьта на това опустошение хубавитѣ иглолистни гори изъ Родопитѣ усѣщаха само тѣ, а черноработницитѣ мѣстни жители даваха своя физически трудъ безцѣнно. Днесъ положението, па и понятието сѫ значително измѣнени. Горитѣ почнаха да се цѣнятъ по-високо, отколкото работната и слабо плодовита планинска земя, и всички погледи на мѣстното население сѫ обърнати къмъ тѣхъ. Обаче и тукъ настѫпи една неразбория и неправилность, които надали би измѣнили въ по-добро поминъчния животъ на масата. Състоятелни и хитри гърци и българи отъ Станимака и мѣстнитѣ села по всички околни и явни пѫтища обсебватъ всѣки по-годенъ комплектъ гора, строятъ бичкии и др. и по тоя начинъ „малкитѣ води се събиратъ въ голѣмитѣ", а на черниятъ работникъ пакъ ще остане коравия и плѣсенясълъ залъгъ. По пѫтьтъ за Нарѣченъ рѣката бѣше пакъ пълна съ дърва за гориво, които надничари помаци караха по водата за Станимака. Въ тия скрити мѣста въ послѣдно врѣме се чуватъ доста непрѣпорѫчителни сдѣлки на алчни хора, които дори и съ крути и вандалски заплашвания и тѣмъ подобни се стремятъ да използуватъ момента какъ и какъ да отнематъ парчето горица, ливада и нива за аркъ и пр. отъ изоставения отъ всички селянинъ — Родопчанинъ.

Пѫтьтъ до Нарѣченъ е старъ, тѣсенъ, криволи по склонътъ и ту се възвива нѣкѫдѣ нагорѣ, ту се спуща надолѣ да прѣскочи нѣкое долче или падина. На много мѣста минува прѣзъ такива урви, че ужасъ обзема цѣлото ти тѣло, когато обърнешъ очитѣ си надолѣ къмъ бездната каменаци и скали, подъ които буйно шуми рѣката. На други мѣста пъкъ се подвирате подъ такива увиснали като въ въздуха голѣми балвани камъни, прѣдъ които настръхватъ космитѣ и които ти се струва, че ей сега ще се люшнатъ врѣзъ главата ти и понесатъ съ себе си всичко, що е прѣдъ тѣхъ и подъ тѣхъ. Такива страшни *увеси* има почти по цѣлото продължение на пѫтя отъ Станимака до Чепеларе, ала най-ужасна е тѣхната гледка при Бачковския мънастирь и при селото Нарѣченъ. Ако нѣкѫдѣ се срѣщнатъ два товарни добитъка, или единъ товаренъ и единъ празенъ, разминаването имъ е много мѫчно и много рисковано. Доста е само едно малко сбутване помежду имъ, за да се намѣри единиятъ въ безднитѣ, дѣто тѣлото му става на мръвки. А такива случки сѫ твърдѣ чести и обикновени, и мнозина нещастници съ изгубването на едничкия си съ голѣми лишения и мѫки припечаленъ конь или муле оставатъ до животъ лишени отъ най-главната си опора и за тъй мѫчния си поминъкъ. Ако се случи срѣща при такива лоши мѣста, то единиятъ непрѣменно трѣбва да се повърне назадъ, додѣто намѣри мѣсто поразширено отъ пѫтя, за да се отбие и пропрaви свободенъ пропускъ на другия.

Родопчанитѣ сѫ до нѣкѫдѣ и вѣжливи хора и носятъ отпечатъци на робството и на тегловния си животъ. Това особено се забѣлѣзва при срѣщата имъ съ хора външни, въ които тѣ виж-

датъ интелектуалното имъ или обществено прѣимущество. Въ такива случаи Родопчанинътъ ще повърне добитъцитѣ си и ще те чака да подминешъ. Особено това се забѣлѣзва у помацитѣ, когато у българитѣ изъ нѣкои Рупчоски села не рѣдко ще срѣщнете и една нахална упоритость, прѣдъ която, ако ви се случи и нѣкое нещастие, плодъ на тая упоритость, той ще си подмине хладнокрьвно, па дори и злорадно ще наведе ушитѣ си и побърза да липса отъ мѣстото на случката. При все това съ старитѣ кираджии не е тъй. Такъвъ е готовъ да пожертвува и врѣме и трудъ и ви помогне всѣчески при грозна случка: падане на добитъкъ, прѣкатурване на товарътъ му, постанване и др. подобни, каквито случки сѫ обикновени при пѫтуването изъ тия диви и дивни планини.

За антрополога, психолога и социолога при пѫтуването имъ изъ Родопитѣ има неизчерпаеми източници. Взирате се вие въ тия пустали, мършави и измѫчени кончета и мулета, съ овѣхтѣли и дрипави семерчета, съ скѫсани вѫжа и попръзи, често пѫти навързвани съ парцали отъ скѫсани дрехи и пояси, какъ мѫчително мъкнатъ своитѣ тежки товари изъ тия пущинаци и опасни стръмнини, дѣто често пѫти безмълвни, покорни на своята зла сѫдба, посрѣщатъ и смъртьта и ставатъ храна на звѣроветѣ и хищнитѣ птици. Гледате вие тѣхнитѣ стопани слѣдъ тѣхъ, одрипавени, съ скѫсани навуща и царвули, съ блуждаещи погледи, съ черни, прѣгорѣли, мършави и измѫчени физиономии, съ залъгъ черенъ, недопеченъ ръжевъ или овесенъ хлѣбецъ, какъ скитатъ при такива мѫчни условия съ дни за нѣколко лева, за да плащатъ държавни тегоби и поддържатъ единъ силомъ животъ на многочленно мизерно сѣмейство. Гледате тия пусти усои, тия дивни канари, тая изтощена, недостатъчна и слаба работна земя и се чудите що за животъ, що за хора сѫ тия нещастни сѫщества. Прѣнесете се за минутка и въ хубавитѣ и гладки тротоари въ нашитѣ голѣми градове, въ украсенитѣ салони съ всевъзможнитѣ удобства и комфорти, въ шумния и пъленъ съ угоди човѣшки градски животъ, отправите мислитѣ си и по-далечъ въ съврѣменния човѣшки строй и пр. и пр., помѫчите се да направите едно сравнение, па се погнусите отъ дънъ душа, плювнете . . . . . и гледате бързо да устремите погледа си въ нѣкоя вълшебна канара, грозна, величествена, ужасна, дано да разпръснете тоя роякъ мисли, които тъй злѣ сѫ се натрупали въ главата ви, като че ще пръснатъ мозъка ей сигичка.

Да, драги и търпѣливи читательо, надникнете въ дивнитѣ нѣдра въ Родопитѣ, налюбувайте се тамъ съ природнитѣ красоти и вижте, колко мѫченически е живота на тия планински нещастни обитатели, колко е коравъ залъга хлѣбъ за тѣхъ.

Едва ли оставаха още три часа до заникъ слънце, когато отминахме бѣдното и мизерно селце Нарѣченъ, за което има прѣдание, че е най-старото селце въ Рупчоса, ала и най-бѣдното и най-нещастното: то отъ памтивѣка не се увеличавало никакъ, а си оставало все такова малко (30 — 40 кѫщи) и все тъй мизерно

и мръсничко. Това сѫ дрипави, едвадържащи се дървени кѫщурки, отъ които се подаватъ дрѣхли, жълтникави и измѫчени отъ бѣднотия и трудъ човѣшки фигури, единствената услада на които е гиздавата планинска природа. Едно малко оживление се виждаше около двѣтѣ мръсни бакалнички отъ работници по пѫтя. За чудо въ една отъ тѣхъ се гушеха въ козиневи дисаги и десетина бутилки бира, луксъ, който българинътъ въ тия мѣста никога неможе си допусна въ живота. Казаха ни, че сѫ за италиянцитѣ-работници, иначе щѣше да бѫде гатанка неотгатаема за насъ.

Питахме единъ старъ Нарѣченецъ, защо селцето имъ е ужъ най-старото тѫдѣва, а пъкъ е най-малко и бѣдно. „Наше село, каже той съ самодоволство и погъделичкано честолюбие, е не само най-старото, ами е било и най-голѣмо: броило е 700 кѫщи и се е казвало *Кючюкъ Истамболъ*, ала единъ пѫть като дохождалъ владиката, спъналъ му се коньтъ въ каменитѣ, владиката падналъ, ядосалъ се и въ ядътъ си анатемосалъ (проклелъ) селото и оттогава насетнѣ не прокопсало“.

Нарѣченскитѣ бани. — Мѣстоположение и околность. — Люти долъ и прѣдание за него.

Отъ Нарѣченъ до банитѣ сѫ около 3 километра пѫть все по лѣвия брѣгъ на рѣката. Стигнахме виръ вода отъ потъ и първата ни грижа бѣше да се изкѫпемъ и измиемъ отъ прахътъ и потьта. Тѣхниятъ съдържатель и виновникътъ да станатъ малко много достѫпни за хората е бай Иванъ, Юговецъ, бившъ чиновникъ и твърдѣ радушенъ и добъръ човѣкъ. Тоя день го нѣмаше, та ханчетата вардѣше слугата му, българче бѣжанче изъ Ахѫ-челебийско. Въ новата сграда, която бае Иванъ си е строилъ самъ, своя собственость, имаше само двама Станимакалии търговци-дървари, а вечерьта дойдоха и други хора, та компанията се увеличи и оживи. На другия день пристигна и бай Иванъ и ни сюрпризира съ вкусна планинска прѣсна мрѣна и пестърва.

Бай Иванъ прѣзъ зимата е ставалъ кметъ въ Югово, та оставилъ своето имение разнебитено малко. Въ дюкянчето му нѣмаше почти нищо за ядене, ако не земаме въ смѣтка черния домашенъ хлѣбъ, малко сухъ фасулъ и оцетъ. Благодарение, че бѣхме се натъкмили съ провизия, а то инъкъ кой знае що би станало при вълчия апетитъ, какъвто отваря цѣрителната банска вода и планинската природа. Та бай Иванъ отъ друга страна имаше и право да бѫде тъй отпуснатъ къмъ своитѣ интереси, защото сезонътъ бѣ още далече, а тъй рано да приготви едно друго, кому ще го продава.

Но да видимъ мѣстоположението на тия единствени за сега по съставътъ на водата си минерални извори въ Родопитѣ.

Двата успоредни склона, въ междината на които е дълбоко врѣзаното легло на рѣката, тукъ се поразтварятъ, та даватъ на

мѣстностьта по-откритъ кржгозоръ, а ниско въ рѣката се образува една малка и равна полянка, прѣвърната въ работна земя — ниви на Шейтанкьовци. Десниятъ склонъ се спуща по-наведено току-речи стръмно, и цѣлъ е покритъ съ хубава и млада листвена гора, която къмъ върховетѣ се замѣнява съ боръ. Насрѣща полянката тоя склонъ поави една силно дълбока гънка, въ дъното на която тече бистро студено поточе, наричано „Люти долъ". И отъ двѣтѣ му страни горѣ въ висинето стърчатъ голѣми стѣновити канари, които отъ полянката изглеждатъ като недосегаеми чудовищни великани. Най-прѣдниятъ къмъ рѣката се казва «Зареница» и „Зарътъ", а задъ него другиятъ — „Соколъ". На Зареница имало ужъ нѣкакво старо кале, което и сега именуватъ „Самуградну кале". Името му показва естествената непристжпность на тоя връхъ. За него сжществува едно любопитно прѣдание, което гласи за слѣдното приключение въ далечното минало: при дохождането на турцитѣ горѣ надъ върхътъ е била крѣпостьта, за която е имало достжпъ само отъ едно мѣсто — отъ полянчестото било, що се слива къмъ югъ изъ планината, Радова наричана. Крѣпостьта имала кой знае по какви съображения врата и надъ самата пропасть. Защитницитѣ дълго врѣме юнашки се бранили, ала като видѣли, че повече немогатъ се удържà, направили на нападателитѣ една измама. Тѣ изпразнили крѣпостьта една нощь, па отворили вратитѣ и отъ двѣтѣ страни. Нападателитѣ турци навлѣзли въ крѣпостьта и въ дрезгавината, като видѣли отворени и другитѣ врати надъ пропастьта, помислили, че има още продължение и скрити скрива лища. Това било сутринь прѣди изгрѣвъ слънце. Единъ по единъ по тая оптическа измама, каквито не сж рѣдкость въ планинитѣ при такива природно скрити висини, пропаднали изъ страшната канара надолѣ въ дълбинитѣ. Отъ труповетѣ и кървитѣ на хората и конетѣ имъ долътъ се заприщилъ и вмерисалъ. Отъ тогава е и останало името му „Люти долъ". Увѣряватъ, че въ страшната скала и днесъ се виждала забучена староврѣмска желѣзна стрѣла, ала е невъзможно да се достигне до нея и се извади. Гледката на самата виснала надъ дълбокия и съ чудна гора покритъ Люти долъ е красива, величествена и поетична. Прѣзъ срѣщния пъкъ склонъ срѣщу Люти долъ се изкачва стръмна пжтека за с. Югово, прѣкъ пжть отъ него за ущелето къмъ Хвойна — Чепеларе [1].

Отсамниятъ пъкъ склонъ, лѣвиятъ, дѣто е полянката и изворитѣ на банята, не е ни толкова стръменъ, ни тъй гористъ. По неговитѣ ребра прѣобладава дребенъ храсталакъ, прошаренъ съ тукъ-тамъ малки голи и съ слаба почва работни мѣс а. Тоя склонъ постепенно се възвишава и образува върхътъ „Баба", срѣща Червената стѣна и Луковитския долъ подъ селото Бачково. Ниско въ полянката и отъ двата брѣга на рѣката изобилватъ орѣхови дър-

[1]) Алчната за печалби човѣшка ржка изглежда, че и кичестия Люти долъ въ близко бждеще ще бжде оголенъ и ожбенъ. Ние видѣхме и тукъ натрупани метри дърва, изсѣчени прѣзъ миналата зима и приготвени за сваляне въ Станимака за продань.

вета, лѣщакъ, дрѣнове, сливи и други овощни дървета, а въ самата рѣка и въ Люти долъ изобилва мрѣната и шарената пестърва. Нашитѣ горски власти добрѣ се сѣтили, ако и късно, да обявятъ за охранителна площьта около банята, ала хубавия Люти долъ нѝ дали ще могатъ да запазятъ отъ опустошение.

Банята е въ сѣвероизточния край на полянката до надъ самата рѣка. Пѫтьтъ минава до самата нея, ала новото трасе — бѫдещия коларски пѫть — е прокарано подъ нея по брѣгътъ на рѣката За сега банята е съ единъ басейнъ за кѫпане, малко примитивенъ, покритъ и съ двѣ станчки при него за прѣобличане. Подъ банята, между рѣката и сегашния пѫть, се намира единъ голѣмъ камъкъ съ пещеря, въ която отъ всички страни капе вода отъ сѫщия съставъ. Това показва, че главниятъ изворъ на тая лѣчебна вода не е цѣлъ каптиранъ. Освѣнъ това около полянката все по лѣвия склонъ на много мѣста се виждатъ малки теченця поточета изъ тинясалитѣ каменаци и съ бѣли солни осадки. Това пъкъ показва, че тукъ, около полянката по склонътъ има още много неизвѣстни и неоползотворени изворчета отъ сѫщия съставъ минерална вода. Свойствата на тия минерални изворчета, както и на самата банска вода, не сѫ добрѣ изучени, химически анализъ е извършванъ въ лабораторията на нашата санитарна дирекция въ София, ала и той не може да се има за напълно достовѣренъ, защото не е правенъ на самото мѣсто и отъ всички въ това мѣсто изворчета на такава вода. Прѣзъ 1904 год г. Добревъ, химикъ-профьсоръ въ Софийския университетъ, самъ лично идва въ Нарѣченскитѣ бани да ги изучава, ала и неговиятъ резултатъ не знаемъ какъвъ е. Отъ първия анализъ се знае, че Нарѣченската баня е алкалична, съ прѣобладаещъ натриевъ, магнезиевъ и калциевъ бикарбонати и въглена киселина. Отъ една медицинска комисия на чело съ г. Д-ръ Пискюлиева прѣзъ 1893 год. Нарѣченската баня бѣ посѣтена и разгледана мѣстностьта ѝ. Тая комисия въ своя си рапортъ се произнесе, че тая баня нó хубавото си мѣстоположение около (700 м. надморско равнище), при близкитѣ борови гори, при планинския си климатъ, при изобилието на козе млѣко и грозде и при солената си алкалична вода е твърдѣ сгодно мѣсто за една лѣчебница за катарални и гръдни болести, и че водата по естеството си прилича на Глайхенбергската минерална вода.

И наистина, въ послѣднитѣ години Нарѣченската баня почна да се посѣщава отъ хора съ стомашни недѫзи и отслабналъ организъмъ, и всѣки, който е прѣкаралъ нѣкой и другъ день въ нея, я напушалъ доволенъ. Водата въ басейна има + 25 R и за пиене е много приятна, а за кѫпане не ще и дума. Колкото повече стоишъ въ басейна, толкова по-бодъръ се усѣщашъ. Пие се много и чудотворно дѣйствува на стомаха, че не можешъ да го наситишъ: такъвъ вълчи апетитъ възбужда тя.

Нарѣченскитѣ бани, до колкото се знае, сѫ едни отъ рѣдкитѣ минерални извори по съставътъ си у насъ и тѣмъ прѣдстои добро бѫдеще, ако у насъ еднакво се обръщаше внимание на всѣ-

кѫдѣ, къмъ всички кѫтове отъ нашето отечество. И колкото има за сега, то се дължи на единъ младъ и енергиченъ нашъ лѣкарь, Д-ръ Кесяковъ, въ битностьта си за нѣколко врѣме само Пловд. окрѫженъ лѣкарь. Днесъ никой и не помисля за тѣхъ. Пловд. окрѫженъ съвѣтъ на първо мѣсто има думата въ случая.

Обратно за Бачковския мънастирь. — Клувията. — На пѫть за Станимака. — Асѣновата крѣпость. — Връщане въ Пловдивъ.

Двѣ нощи и единъ день бѣха достатъчни да се почувствуваме съ една промѣна и физически, и душевно въ тая чаровна природа, тиха, безмълвна, ала неизказано животворна. По сѫщия пѫть на другия день се върнахме пакъ въ Бачковския мънастирь. Надвечерь, придружени отъ единъ монахъ, ходихме да видимъ и Клувията.

Клувия е грьцка дума, означавала гнѣздо. По-вѣрно име нá-дали би се намѣрило за изворитѣ на буйната мънастирска вода, които се намиратъ всрѣдъ исполинскитѣ канари въ Червената стѣна като въ орлово гнѣздо. Отъ мънастирьтъ до самитѣ извори разстоянието е около $^3/_4$ отъ часъ пѣшкомъ, или съ конь. Както започва вододѣлния склонъ отъ височинитѣ надъ Станимака и св. Петка между Тополовския проломъ и тоя на Чепеларската рѣка, надъ Бачково се закривява къмъ изтокъ, та разтваря ущелето и се образува котловинката, въ която се намира Бачковския мънастирь. Това е единъ видъ прѣчупване на бйлото подъ остъръ ѫгълъ, въ дъното на който е Клувията. Отъ севѣрната страна остава стърчаща въ висинето Червената стѣна, дѣто човѣшки кракъ е невъзможно да се изкачи, тъйканариста и стръмна е височата ѝ. На срѣща ѝ пакъ сѫщо такава е стръмнина, но по-полегата и не тъй висока, но пъкъ обрасла съ хубава гѫста гора отъ букъ, габеръ и липа. Двѣтѣ висоти се доближаватъ, та помежду имъ се образува дълбоко врѣзана и тѣсна гънка, въ дъното на която изтича водата и излиза до самия мънастирь. Пѫтьтъ, собствено козя пѫтека, излиза отъ мънастиря и държи лѣвата страна на долчето. Цѣлото му легло, както и височитѣ на около, сѫ чисть варовникъ и поради това водата по течението си е издълбала проломътъ и образувала шупливи валма отъ камъни, тъй нариченитѣ *смърчъ*. На мѣста водата се е врѣзала дълбоко между змиевидния проломъ, та едва се вижда мѣстото ѝ, другадѣ тя излазя и се разлива по въ широко, а на повечето мѣста тя скача шумно, сърдито и стремително отъ прагъ на прагъ и образува пѣнливи като сребро водопадчета, отъ които единъ се намира и надъ самия пѫть при входа на мънастиря. Вечерната хладина, що иде отъ бйлото по тѣсното ущеле, трѣсъкътъ на кристалната вода, която лудува изъ каменацитѣ, и стърчащитѣ исполини — канари и чуки наоколо правятъ чудна картина, каквато само природата е въ състояние да нарисува. Не напраздно основателитѣ на мънастиря на врѣмето сѫ избрали тая Родопска гънка за мѣсто на душевно съзерцание и спасение.

Слѣдъ изминаването на около единъ километъръ отъ мънастиря, десниятъ гористъ склонъ изведнажъ те поразява съ своята голота, току-що причинена отъ опустошителната човѣшка ржка. По цѣлото ребро на долчето чакъ горѣ току-речи до върховетѣ му гиздавата му млада горичка е изсѣчена до дръвце и сринатата ниско въ дъното на голѣми камари за продань. Тжжно впечатление прави на пжтника тая несмислена постжпка. Отецътъ монахъ ни обясни, че Бачковската община си строела училище, та за да навакса паричнитѣ си срѣдства, горскитѣ власти ѝ позволили да оголи тая природна красота. Чудно, наистина, за нѣкакви си хилядо или двѣ хиляди лева най-много, позволило се е да се изгуби, може би за винаги, една природна хубость, едно чудно инакъ богатство, което съ вѣкове е било пазено, расло и красило тая поетична гънка. И прѣдставете си, че усѣчената гора е била все млада, грижливо пазена и разредявана отъ настарѣлитѣ дървета. Сега при оголването ѝ пороитѣ ще смъкнатъ и тъй слабата почва и ще се озжбятъ и отъ тая страна голитѣ каменаци, дѣто никога не може поникна дръвце.

Когато се стигне въ дъното на гънката, канаритѣ се сближаватъ тъй силно, че вече по-нататъкъ човѣкъ не може се промъкна. Тукъ именно въ разтлата грамада отъ камъни блика отъ земята водата. Това е Клувията. Едно отъ тѣзи изворчета е вградено въ малко параклисче съ доволно широка ограда наоколо отъ каменень зидъ. Прозорцитѣ и вратата на параклисчето бѣха изпочупени, стѣнитѣ му изподраскани, зографията изпокъртена, а както въ параклисчето, тъй и въ оградата имаше нахвърляни гниещи всевъзможни парцали отъ дрехи. И вѣрующитѣ, у които модното врѣме не е могло още да поколебае вѣрата въ Прѣмждрия Творецъ, идватъ тукъ да търсятъ изцѣление и получатъ нова сила и полетъ къмъ неугасващия свѣтилникъ. И грѣхъ, и срамъ правятъ тия, що сж оставили въ такава немара тия хубави и свети за мнозинството мѣста.

Надъ този параклисъ въ канарата е образътъ на Богоматерь, а отдесно на една височинка другъ параклисъ. И по канарата, и по стѣнитѣ съ моливъ и вжгленъ сж надраскани всевъзможни фрази и имена на ученици, посѣтители, възрастни и пр. и пр. Какво сж искали да покажатъ тия хора съ своитѣ драсканици и обезобразяване тѣзи безмълвни и въ нищо неповинни камъни и стѣни? Или съ липсата на възпитаность и благоприличие ний трѣбва да демонстрираме и въ най-скриритѣ и невинни кжтове въ природата?

До смръкване ний се любувахме въ тая тиха величествена мѣстность, дѣто пигмейството на човѣка най-добрѣ и най-ярко се чувствува.

На другия день намъ прѣдстоеше пжть о врѣме да стигнемъ въ Пловдивъ и като учители да се намѣримъ на праздникътъ на св. Славѣнски равноапостоли Кирилъ и Методий. Пжтьтъ отъ мънастиря, собствено отъ Бачково до Станимака, върви все по лѣвия

брѣгъ и ту слиза ниско въ рѣката, ту пакъ се изкачва по ребрата на склонътъ. Поправенъ е наново прѣзъ 1898 година, доволно широкъ, ала при все това кола съ мжка се движи по него. Рѣката тече подъ висещитѣ канари и храсталаци въ самото подножие на срѣщния, източния гребенъ, който на мѣста се издига стръмно въ висинето и прави чудни и разнообразни форми: ту голи шилести чуки на варовити канари, ту сипести ярове и пѣсачникъ, ту дребни и спушени ниско храсталаци, а по върховетѣ тъмно зеленѣещи се борови гори, но малки и прошарени, а не тъй цѣли и кичести, каквито изъ вжтрѣшностьта по билàта Родопски. Лѣвиятъ склонъ е по-полегатъ, на мѣста образува по-голѣми гънки, съ по-рѣдъкъ храсталакъ и съ висещи оазисчета по него на малки парченца ниви и лозя, плодъ на грижлива ржка и упоренъ трудъ и воля. Изъ това дълбоко канаристо ущеле, по което рѣката стремглаво бълте водитѣ си у изобилни каменаци, сутрешното и привечерно пжтуване лѣтѣ е просто омайно. На около ти лъха чистъ и прохладенъ планински вѣтрецъ, който чувствувашъ, какъ благотворно влива бодрость и животъ и въ душата ти, и въ тѣлото ти. Сега новата трасировка на държавното шосе напуща съвсѣмъ стария пжть и държи нѝвото на рѣката по на една опрѣдѣлена, ако се не лъжемъ, 8 метра височина[1]). Стигнахме Асѣновата крѣпость. Двама отъ другаритѣ ни отидоха да я разгледатъ, а другитѣ се спрѣха на пжтя до нея да ги чакатъ. Та тя и безъ това прави тжжно впечатление на пжтника още при първо виждане, какъ нашата българска небрѣжность не мари и за тъй скжднитѣ остатъци старини, а ги оставяме на стихийнитѣ сили и човѣшкото невѣжество постепенно да ги доразрушаватъ. Това е и грѣшно, и срамно. Асѣновата крѣпость току-речи е сринната, а сводътъ на хубавата старинна черквица въ нея прѣзъ 1904 год. землетресението съсипа, наранш и стѣнитѣ, та сега и овчаритѣ и козаритѣ да не могатъ да намиратъ подслонъ въ лошо врѣме за дребнитѣ си стада, както напрѣдъ. Светотатство и не едно и двѣ. Прѣди нѣколко години офицерското тѣло отъ 21 полкъ хубаво се бѣше завзело да реставрира тая рѣдка и мила историческа светиня, събрало бѣ и една малка сума въ начало, дига се доста шумъ тогава и по вѣстници, па послѣ на ново се подига тоя въпросъ и въ Станимашката дружба, и министерството на народната просвѣта ужъ щѣше да поеме и самó грижата за това, па, ако се не лъжемъ, и специялна комисия бѣше назначена да проучи въпроса и даде своето мнѣние и проектъ, но за жалость всичко заглъхна, забрави се.

Българска работа.

Крѣпостьта съ черквицата се намиратъ надъ една канара въ най-тѣсната часть на ущелето и само отъ западната страна е дос-

[1]) Не съмъ инжинеръ-техникъ, но ми се струва, че тая покрайна ще си е пакъ безъ пжть, защото подпорнитѣ стѣни по сегашната трасировка сж сухи зидове въ самата рѣка, та при идването ѝ ще ги завлича, каквото вече и прѣзъ тая пролѣть се е случвало.

тъпна. Ниско рѣката се вие въ тѣсно каменисто дъно и прави завои съ дълбоки сини вирове. Срѣщниятъ склонъ тоже е каменистъ, глухъ и пустиненъ, а по-нагорѣ тъкмо срѣщу самата крѣпость сѫ легендарнитѣ „Анатеми“. Сега канарата ще се разсича, за да мине новото шосе тъкмо подъ самата черквица, и при работенето му твърдѣ е опасно да не пострада съвършено и самата старина.

Нашата немарливость и отъ друга страна е показана отъ освобождението насамъ, като и още не е почистено поне засипаното дъно на черквицата, не сѫ правени никакви разкопки на извѣстни мѣста въ крѣпостьта тукъ, дѣто сигурно би се намѣрили нѣкои цѣнни старинни находки. Самата Станимашка община съ малко срѣдства би направила това отъ своя бюджетъ, а нашето учителство тамъ би я подтикнало и насърдчило, ако то можеше да жертвува малка часть отъ своитѣ прѣдълги занимания все съ „висши“, дълбоки и широки философски проблеми въ живота плюсъ посторонна материялна загриженость. Не уже ли 30 годишенъ свободенъ животъ не ни е още достатъченъ да прѣминемъ отъ дѣтинство въ възмѫжалостьта?

Слѣдъ два часа и половина, когато слънцето вече наближаваше срѣдата на своя лѣтень пѫть, ний стигнахме въ града и се отбихме за малко да си починемъ въ метохътъ.

Метохътъ е голѣма стара сграда съ десятки стаи за хора, хамбари за храна, обори, плѣвни и голѣми изби съ грандиозни линове и бъчви. Произведенията на мънастирскитѣ лозя, ниви и ливади въ околностьта на Станимака тукъ се прибиратъ. Тукъ се намиратъ и постоянно служащи, работници и нѣкой монахъ за надзоръ отъ мънастирското братство. И гости отъ далечнитѣ полски покраини, ако замръкнатъ въ Станимака и не могатъ да продължатъ пѫтьтъ ся до мънастирьтъ, въ метохътъ отсѣдватъ и прѣнощуватъ.

На западъ отъ метохътъ край града се намира и още едно параклисче назоваще се «св. Иванъ Прѣдтеча», по конструкция и стилъ като Асѣновата черквица при крѣпостьта и гробницата въ мънастирьтъ. Намъ не оставаше врѣме да идемъ и на самото мѣсто да видимъ и тая старина.

Привечерь слѣдъ шесть дневно бродене изъ царството на хубавитѣ Родопи ний бѣхме си вече въ Пловдивъ, бодри и съ укрѣпнала мисъль, че дивната Родопска природа е прокудила тифузния бацилъ отъ организма ни.

Пловдивъ, 1907 г. *Недѣлевъ.*

Черковно-училищнитѣ работи въ Чепеларе отъ заселването на селото до 1873 година.

Отъ В. Дѣчовъ.

Съдържание. — Какво е било прѣди 200 години мѣстото, дѣто сега е селото Чепеларе. — Първитѣ заселенци — християни. — Животътъ имъ между помацитѣ.— Вѣроизповѣдни обряди.— Калинъ Кехая.— Намножаване и засилване на християнитѣ.— Размирни врѣмена.— Синапови нападения. – Караибраимъ Бюлюкбашия въ Рупчосъ.— Първитѣ свещеници въ Рупчосъ.— Градене църквата Св. Атанасъ въ 1834 — 5 година.— Свещеници при нея.— Градене църквата „Св. Богородица" прѣзъ 1860—65 година.— Велю и Хаджи Радко.— Освѣщаването ѝ прѣзъ 1867 година.— Богуслужение въ нея — Грамотность въ Чепеларе до 1835 год.— Училището до 1873 г.— Училището при „Св. Богородица".— Учители до 1873 година — Митрополитъ Панаретъ по Родопскитѣ села. — Туряне новъ редъ въ черквитѣ и училищата.

Село Чепеларе е разположено въ една долина, твърдѣ красива въ Срѣднитѣ Родопи[1]). Тая долина прѣди двѣста години е била много по-красива, защото селото не е сѫществувало, та горитѣ не сѫ били тъй разредени, както сега. Стръмнинитѣ, които отъ всички страни заобикалятъ Чепеларската долина, особено сeвѣрнитѣ, тогава не сѫ били оголени и по тѣхъ не сѫ се забѣлѣзвали урви и сипеи. Гѫсти, непроходими борови гори сѫ покривали тия стръмнини; бистри студени извори сѫ бликали отъ всичкитѣ падини и сладкопойни птички сѫ хвъркали по връховетѣ и клонетѣ на кичеститѣ борики. По-голѣмата часть отъ равнината тоже е била покрита съ буйни, зелени гори, по срѣдата на които сѫ клокочали водитѣ на „Голѣмата" и „Сивковската" рѣки. Само тукъ тамъ се виждали отворени мѣста — полянки, покрити съ буйна, сочна трѣва. По тия полянки, на страничнитѣ сѣдловини и голитѣ картоли — пасбища лѣтѣ сѫ пѫпляли многобройни юрушки овце стада и стотини глави едъръ добитъкъ (говеда и коне). Блѣенето на овцетѣ, лаянето на кучетата, хармоничнитѣ звукове на звънцитѣ, скрибуцането на мандритѣ и монотонно-плачевното пѣене на юрушкитѣ моми и момци — всичко това се е сливало въ чуденъ балкански концертъ, който е въодушевлявалъ и възхищавалъ всички живи твари, обитающи прѣкрасната долина. Но тукъ е имало животъ и веселие само прѣзъ лѣтото. Прѣзъ зимата Чепеларската долина е *замирала*. Въ нея и околнитѣ бърда и чуки цѣли шесть мѣсеци се не чували ни звънци, ни блѣене на овце, ни кучешко лаене, ни човѣшки гласове. Дълбоки снѣгове обсипвали и покривали всички зелени мѣста. Никакви растения се не виждали, освѣнъ високитѣ ели и борики, които, като допотопни гиганти, високо стърчели надъ снѣжната покривка, но и тѣ

[1]) Вижъ описанието на Чепеларе въ „Родопски Напрѣдъкъ" год. II. книга 4 — 1904 година.

побѣлявали като стогодишни старци. Въ долината владѣела мъртвешка тишина, защото бурите и снѣжните виелици по високите върхове не произвеждали отзвукъ въ замръзналата долина. Не се чувало и виенето на вълците, защото и звѣроветѣ бѣгали въ по-топли мѣста. Обаче съ настжпването на пролѣтьта животътъ въ долината изново се възобновявалъ.

Такава е била Чепеларската долина до прѣди 200 години. Сега всичко се е измѣнило, освѣнъ естественото положение на мѣстата. Тукъ нѣма вече ни юрушки мандри и стада, нито пъкъ едноврѣмешнитѣ вѣковни, непроходими гори. Едритѣ и горди високи борики и ели, които нѣкога сж расли по политѣ на бърдата и сж обграждали въ форма на вѣнци зеленитѣ полянки, сега сж замѣнени съ кекави овощни дървета, които пакъ прѣдаватъ на долината красота, но не вече такава, каквато е била прѣди двѣста години. Нѣкогашнитѣ малки, но чудесно хубави полянки, въ течение на два вѣка се разширили за смѣтка на горитѣ и се прѣобърнали отъ човѣшкия трудъ на градини и ливади. По тѣхъ и по край брѣговетѣ на рѣкитѣ се не виждатъ вече ели и борики, а широколистни разклонени върби. Едноврѣмешнитѣ вѣковни, гжсти гори по стръмнинитѣ сега сж проредени и раздѣлени на малки кжсове, които отдалечъ се гледатъ като малки момски китки, наквасени въ пръстени блюда. Въ падинитѣ, дѣто нѣкога сж текли въ изобилие буйни, бистри като сълзи води, сега се забѣлѣзватъ само мочури (блата) и чучурчета съ вода дебела, колкото една връвь. На мѣстото, дѣто нѣкога едвамъ сж се виждали десетина юрушки колиби, покрити съ цѣпени дъски, днесъ се бѣлѣятъ стотини двуетажни варосани кжщи, покрити съ каменни плочи; а на мейданьтъ прѣдъ кжщитѣ, дѣто прѣди двѣста години сж се *поскали* (пощѣли) старитѣ юрукини, сега всѣки праздниченъ день се вие гиздаво хоро отъ Чепеларскитѣ моми и момци. Врѣзъ основитѣ на старитѣ дървени юрушки мандри сега се издига великолепна училищна сграда, съ кула по срѣдата, отъ дѣто камбанния гласъ свиква младото Чепеларско поколение на учение. Дѣто пъкъ нѣкога юруцитѣ си затваряли телцитѣ, тамъ е въздигната дружествена сграда съ читалня, театраленъ салонъ и пр. И всичката тая промѣна е станала въ течение на 200 години! Наистина, такъвъ периодъ отъ врѣме не е малъкъ, за да се промѣни Чепеларската долина; но като се земе прѣдъ видъ, какво е било управлението въ Родопитѣ прѣзъ послѣднитѣ двѣстотини години и при какви мжчни условия е живѣло населението, неможемъ да се не очудимъ на българската прѣдприемчивость и устойчивость!

Да се измѣстятъ юруцитѣ отъ Чепеларската долина и околнитѣ планини; да се настанятъ тукъ на постоянно мѣстожителство множество български християни и да се въздигне Чепеларе до тая културна висота, на каквато го виждаме днесъ,

главнитѣ виновници сѫ двама злочести, но опорити българи християне, по име *Марчю* и *Вълко — Бѣлю*. Послѣднитѣ сѫ основателитѣ на селото, и тѣмъ Чепеларци длъжатъ за усвояването и оставянето въ наслѣдство едновремешнитѣ юрушки планински пасбища и гори. На Марча и Бѣля се длъжи и запазването на християнската вѣра въ Чепеларе. Ако не бѣха тѣ, може би, селото пакъ щѣше да сѫществува; но не тъй, както сега, а както сѫществуватъ чисто помашкитѣ села Чюкуръ-кьой и Богутево. Джамиитѣ съ минаретата на тѣхъ щѣха да бѫдатъ, може би, единственитѣ културни паметници въ Чепеларското красиво поселище.

Какъ се е заселило Чепеларе и кога сѫ изкупени юрушкитѣ земи, ония читатели знаятъ, които сѫ чели „Родопски напрѣдъкъ“ (год. I кн. 1 и 2). Първитѣ поселенци се натъкмили на отдѣлни далечни мѣста. Бѣлю си засвоилъ една юрушка колиба въ сегашната „Бѣлюска“ махала; Мирчю си съградилъ нова колиба въ сегашната „Мирчовска“ махала, а 13-тѣ помашки сѣмейства, които дошли отъ с. Забърдо (Чюкуръ-кьой), се поселили въ политѣ на „Хайдъръ бей яйлеси“ край рѣката, назападъ отъ сегашната „Сивковска“ махала. Разстоянието между Бѣлювото и Марчовото жилища е било около единъ километъръ, а между Бѣлювото жилище и помашкитѣ кѫщи-колиби $1^1/_2$ километра. Марчовата колиба била еднакво далечъ и отъ Бѣлювата и отъ помашкитѣ колиби. Вълко-Бѣлю, като дошълъ при юруцитѣ, водилъ съ себе си и женя си, а Марчо билъ самичъкъ, защото жена му и дѣцата му били изклани или потурчени въ Черешово. Отъ кѫдѣ Марчо си е зелъ втора жена християнка, точно се незнае. Но че той повторно се оженилъ, това неподлежи на съмнение, защото въ Чепеларе му се родили други синове и дъщери. Сегашнитѣ Чепеларски родове — Бѣлювци и Марчовци, водятъ потеклото си отъ Бѣли и Марча. Кѫщитѣ на Бѣлювитѣ и Марчовитѣ потомци сѫ наредени около старитѣ жилища на прадѣдитѣ имъ, а нивитѣ, ливадитѣ и градинитѣ имъ сѫ раздѣлени по права низходяща линия отъ Марча и Бѣля. Дѣлбата на недвижимитѣ имоти съ синоритѣ (прѣдѣлитѣ) имъ най-добрѣ доказватъ, какъ сѫ се разклонявали двѣтѣ стари родословни дървета. Това разклоняване и умножаване не е вървѣло правилно и еднакво въ двата рода. Бѣлювиятъ родъ по-бърже се е плодилъ отъ Марчовия. За слабото размножаване на Марчовия родъ, освѣнъ необяснимитѣ естествени причини, се притурила и изкуствена прѣчка. Отъ родословното дърво на Марча билъ отсѣченъ съ мохамеданска брадва единъ клонъ, отъ липсата на който и заболѣло и се всакатило цѣлото дърво. Слѣдъ смъртьта на Марча единиятъ му синъ се потурчилъ отъ любовь към една мома, помакиня. За той Марчовъ синъ се е запазилъ споменъ въ *худутнамето* за планината „Арсланъ бей яйлеси“ („Калфеница“). Тоя документъ носи дата 1756 г. Между другото

тамъ се споменватъ и имената: „Калинъ кехая, Раю чорбаджи, терзи Куртю, Сивенъ и *Марчоолу Мустафа*".

Третиятъ християнинъ заселенецъ въ Чепеларе е билъ родомъ отъ с. Райково и се наричалъ Стайко. Последниятъ изпърво билъ слуга и овчарь у Бѣля и Марча, но по кѫсно, когато била купена втората часть отъ планината „Хаджиица", Стайко си довелъ жена отъ Райково и се заселилъ въ сегашната „Долна" махала близо до църквата „св. Атанасъ". Сегашнитѣ родове Куртювци—Самаржийци водятъ потеклото си отъ Стайка. Въ новото село изпърво се настанили три християнски сѣмейства и 13 мохамедански. Въ течение на 40—50 години и еднитѣ и другитѣ се плодили и намножавали, ала мохамеданитѣ по численость надминавали шесть пѫти християнитѣ. До 1756 година мохамедани се наброявали около 240, а християни около 40—45 души. Не ще съмнѣние, че мохамеданското мнозинство „мачкало" въ всѣко отношение християнското малцинство. Християнитѣ били безправна рая, и тѣхниятъ гласъ за нищо се не зачиталъ. Вѣроизповѣднитѣ различия попрѣчили да се „сдушатъ" и обикнатъ Бѣлювци — Марчовци съ Забърдскитѣ помаци-прѣселенци. Последнитѣ, като всички ренегати, ненавиждали своитѣ братия по кръвь и сѫжителство[1]). Отъ стари хора сме чували, — а тѣ пакъ чули отъ дѣди и прадѣди, — че помацитѣ като се настанили въ Чепеларе, първата имъ работа била да въздигнатъ джамия на мѣстото, дѣто по-рано юруцитѣ се молили и колили курбанъ. Когато джамията се градѣла, Марчовитѣ ловджийски кучета подплашили въ близката гора едно диво свине. Последното налетѣло къмъ работницитѣ-помаци и се *„трийнало"* на джамийскиятъ видъ. Помацитѣ се уплашили и се разбѣгали. Но когато уплахата имъ минала, тѣ се събрали при джамията, погладили си брадитѣ и си рекли: „Сая рабута ни варви нахорешь. Свинче-женеварче да са трийне на дувара-съ е женебетликъ. Или Марчю трѣбува да умре, или на друго мѣсто да мѣстимъ жумаьоса". — Марчю се научилъ за заканата и прибързалъ да се извинява.

— „Ще ти прустимъ, Марчьо, ала ако прибиишъ врють свинетаси въ нашесъ тупракъ", казали помацитѣ.

— Прибивамъ ги, отговорилъ Марчю, ала нѣма кой да ги яде.

— Даваме ви изинъ съ Бѣля да хи едете, ала да ни пристипате праговѣ-не на нашине кощи, добавили помацитѣ.

Слѣдъ тая случка Марчю, който билъ страстенъ ловецъ, при това и пехливанинъ — продължавалъ да бие свинета изъ горитѣ, но не смѣялъ явно да вниса свинско месо въ кѫщата си.

Чепеларскитѣ християни не само, че нѣмали отдѣленъ

[1]) Забърдскитѣ (Чюкуркьойскитѣ) помаци сѫ били потурчени още при завладяването на Родопитѣ отъ турцитѣ. Въ течение на 200 и повече години у тѣхъ по-силно се закоренилъ мухамед. фанатизъмъ.

молитвенъ домъ, но били лишени и отъ всичко друго, което е потрѣбно за извършване християнско свещенодѣйствие. Недѣленъ день и на други голѣми праздници, които се опрѣдѣляли по догадки и на особни ржбоше—календари, християнитѣ се събирали скришомъ въ нѣкоя кжща и тамъ, прѣдъ запалена свѣщица, се молили Богу. Умрѣлитѣ погребвали безъ опѣване, ала надъ гробоветѣ имъ поставяли каменни кръстове въ знакъ, че починалитѣ сж християни. Дѣцата се кръщавали отъ бабитѣ или поканенитѣ калмани (кръстници). Обрядътъ на кръщението се е извършвалъ тъй: бабата или калманата ще стопли въ единъ котелъ вода и ще я налѣе въ едно вѣдро или другъ сждъ. Въ водата ще тури нѣколко стръка босилекъ или друго благоуханно растение. Слѣдъ това ще земе на ржцѣ съблѣченото дѣтенце, ще го потопи три пжти въ водата, ще го прѣкръсти на челото и гърдитѣ и ще отправи къмъ Бога слѣднитѣ думи: *„Госпудю, курбань ти колимъ и ти са молемъ. Сува дѣте буганче (поганче) са роди, християнче стана. Кукутка*[1]*) са руди, планина да стане. Бивъ юмъ са руди, юмъ да му дойде. Здраве да бере, домъ да вбере. Камень да фати, сребро да стане. На младусъ да играе, на старусъ да трае. Иванъ, Георги, Стоянъ гу карщавамъ и прѣмѣна му давамъ*[1]). До като се извършвалъ обрядътъ на кръщението, майката-лехуса стояла на колѣна въ леглото и си закривала очитѣ съ ржцѣтѣ. Слѣдъ свършването на обрядътъ, бабата или калманата поднасяла дѣтето на майката, залюлявала го три пжти, прѣди да ѝ го даде, и изговаряла думитѣ: *„бугѫнче*[2]*) ми даде, християнче гу вращамъ, Госпудь и света Бугуродица да го чуватъ и бранятъ утъ буганци (поганци) вещици и морни булесичици“*[3]).—Прѣзъ ония врѣмена, когато въ никое Рупчоско село нѣмало ни черкви, ни свещеници, ни Св. Таинства (причастие и нафура), Чепеларскитѣ християни пакъ се причастявали и то ето какъ: нѣкоя стара баба, която е била вдовица най-рано отъ петь години, сипвала въ една паница вино или медъ (ако нѣмало вино), туряла въ виното или медътъ босилекъ, *прикадала го* съ тамянъ или борова смола, правила кръсть надъ паницата и слѣдъ това съ една дървена лъжичка *комкувала* всички. За умиращитѣ се пазила въ едно пахурче сжщинска комка, освѣтена може би прѣди 10-на години и случайно оставена отъ нѣкой странствующъ одърпанъ свещеникъ калугеръ. Казахме, че тогава, т. е прѣди 100—200 години, никждѣ въ Рупчосъ не е имало черкви и свещеници. Сегисъ тогисъ прѣзъ 2—3 и повече години Пловдивската Митрополия и Бачковския мънастирь, пращали по селата нѣкой по-безстрашенъ свещеникъ-калугеръ да обихожда християнитѣ въ Рупчосъ и то подъ прѣдлогъ, че проси милостиня. Когато

[1]) Покойната ми баба Мария, която умрѣ прѣди 8 години на 83 год. възрасть, казваше още, че при кръщаването калманата *мавнувала* на челото мжжкитѣ отрочета съ смола или катранъ, а женскитѣ съ лой или восъкъ. На баба ми това разправяла майка ѝ и баба ѝ.

такъвъ свещеникъ попадалъ въ Чепеларе, всички християни се събирали при него: едному да кръсти дѣтето, другиго да причасти, а трети да вѣнчае и пр. Всичко това е ставало скришомъ, за да се не научатъ мохамеданитѣ. Опѣването на мъртвитѣ, които били умрѣли отдавна, ставало не на гробищата, а въ кѫщи. Роднинитѣ на умрѣлия донасяли пръсть отъ гробътъ му и я слагали прѣдъ свещеникътъ. Послѣдниятъ опѣвалъ пръстьта и послѣ я връщали и посипвали на гробътъ. Страхътъ отъ потурчване до толкова се билъ вкоренилъ у Чепеларскитѣ християни, че тѣ даже несмѣяли да се прѣкръстятъ вънъ отъ кѫщи, за да не забѣлѣжатъ това мохамеданитѣ. Мрътвитѣ погребвали нощѣ и то мълкомъ, а надгробнитѣ каменни кръстове забучвали дълбоко въ земята и ги покривали съ трѣва.

Така сѫ прѣкарвали животътъ си въ вѣроизповѣдно отношение Чепеларскитѣ християни до 1756 година. Отъ тукъ насетнѣ страхътъ отъ потурчване поизчезналъ, защото Пловдивската митрополия се снабдила съ писменно позволение отъ турската власть, да може свободно да изпраща въ Рупчосъ духовни лица по вѣроизповѣдни работи. Духовникътъ, който се изпращалъ по Рупчоскитѣ села, трѣбвало да носи открито писмо пълномощно отъ митрополията. Безъ такъвъ документъ турското правителство не отговаряло за сигурностьта и животътъ на духовникътъ. Слѣдъ тая наредба въ Чепеларе по-често вели да дохождатъ свещеници, които ободрявали християнитѣ. Освѣнъ това въ 1756 година Чепеларското християнско население се умножило още съ едно сѣмейство, което слѣдъ заселването си обнадеждило християнитѣ и поставило въ респектъ Чепеларскитѣ мохамедани. Единъ състоятеленъ и пъргавъ бътгаринъ, родомъ отъ с. Райково (Ахѫ-челебийска кааза), именуемъ Калинъ кехая, лѣтѣ докарвалъ стадата си на паша въ околноститѣ на Чепеларе. Като спохождалъ често новото село, аресало му се и пожелалъ да се засели въ него. Тъкмо въ това врѣме юруцитѣ продавали планината „Калфеница“ (Арсланъ яйлѫгѫ). Калинъ кехая, синъ му Раю, терзи Куртю, Сивенъ, *Марчоолу Мустафа* и другитѣ помаци купили планината и я раздѣлили на 58 части. Калинъ кехая и синъ му Раю зели три части. Слѣдъ това Калинъ кехая се прѣселилъ въ Чепеларе и си съградилъ кѫща въ сегашната „Долна махала“. Калинъ кехайовото сѣмейство се състояло отъ него, жена му, синоветѣ му Раю и Мурджо и отъ дъщери. Калинъ кехая довелъ още и 10—15 души слуги, слугини, овчари и говедари, всички християни. Новиятъ заселенецъ се ползувалъ съ голѣмо влияние между Скеченскитѣ, Гюмюрджинскитѣ и Ахѫчелебийскитѣ беюве и аги. Синъ му Раю сѫщо „ималъ голѣмъ ихтибаръ“, защото още отъ младъ почналъ да търгува съ овце, вълна, тютюнь и пр. Раю нѣколко пѫти ходилъ и въ Цариградъ по търговия. Тамъ той се запозналъ и сприя-

телилъ съ мнозина турци-голѣмци. Но „на Рая било писано младъ и лефтеръ да загине (умрѣ) въ Гюмюрджюнско равно поле“. — Калинъ кехайовъ наслѣдникъ останалъ Раювия братъ Мурджю, който по-късно се прочулъ на всѣкждѣ, защото се удостоилъ съ високо царско благоволение.[1])

Когато Калинъ кехая си съградилъ кжща и се настанилъ въ нея, поканилъ всички християни на угощение и веселба, а на помацитѣ раздалъ 300 оки сирене и 100 оки месо. При започването на гощавката Калинъ кехая съгледалъ, че не всички възрастни мжже и жени се кръстятъ правилно и че дѣцата до 15 годишна възрасть прѣзъ врѣме на кръстенето си чоплили носоветѣ и си гризали ноктетѣ

Калинъ кехая се намръщилъ и запиталъ:

— Оти са ни корстите, дѣца? Ни знаите ли да са корстите?

— Тѣ знаятъ да са корстетъ, рекла една стара жена, ала хми ни даваме да са корстетъ прѣдъ *чузди людье* и *турце.*

— На всѣкадѣ и упрешъ врють трѣбува да са корстите, казалъ Калинъ кехая. Който са ни корсти, той ни е христенинъ.

На другия день слѣдъ гощавката Калинъ кехая отворилъ пълнитѣ съ покжщнина сандъци, разровилъ дрехитѣ и извадилъ отъ тѣхъ иконки, свѣщи, тамянъ, просфори, мощи отъ светии и други черковни вѣщи. Сетнѣ внесълъ тия вѣщи въ кьошка (гостоприемната стая) и почналъ да ги лѣпи и реди по стѣнитѣ и рафтоветѣ.

— Какво правишъ, Калине? уплашено попитаяа Калинкехаица, като видѣла „украсената“ стая. Ни знаишъ ли, чи тува има турце, та ще да видятъ сичко?

— Дá има турце, спокойно отговорилъ Калинъ кехая. *Мене утъ турце ни е страхъ.* Аку *даржи* на нѣкафъ турчинъ, дá дойде въ *параклишесъ*“. Когато параклисътъ билъ готовъ, Калинъ кехая заржчалъ на християнитѣ да дохождатъ у него за *комкане*, кръщаване и вѣнчаване. А на праздници всички трѣбвало да дохождатъ въ „параклишетъ“ на молитва. Християнитѣ отъ другитѣ махали отначало се страхували да ходятъ явно въ Калинъ-кехайовата „чьорква“, ала малко по-малко свикнали на новия „черковенъ редъ“. Прѣзъ това врѣме и странствующи калугери по-често дохождали или минавали прѣзъ селото. Калугеритѣ били отъ Бачковския и Светогорскитѣ мънастири. Тѣ ходили по просия, но сжщеврѣменно удовлетворявали и духовнитѣ нужди на християнитѣ въ забутанитѣ Родопски краища. Въ Калинъ-кехайовия молитвенъ домъ потомцитѣ на Бѣля и Марча сж учили молитвитѣ „Отче нашъ“, „Дарю небесни“ и символътъ на вѣрата и то, разбира се, на грѫцки языкъ. Тукъ и бабитѣ се научили по другъ начинъ да кръщаватъ отрочетата. Кръстителната молитва „Господи, курбанъ ти колемъ и ти са молемъ“ била замѣстена съ „Крещаютъ се

---

[1]) За Мурджю вижъ „Родопски напрѣдъкъ“ год. II кн. III—904 г.

рабъ Божи"*) и пр. Но Калинъ кехая се незадоволилъ само съ „параклишетъ", а искалъ нѣкакъ по-демонстративно да докаже ка мохамеданитѣ, че въ Чепеларе има християни и че послѣднитѣ се не боятъ вече отъ потурчване. Единъ празниченъ день Калинъ кехая попиталъ нѣкои по-стари християни, нѣма ли нѣкакви стари черковища въ околноститѣ на селото и ако има, правятъ ли тамъ курбанъ. Запитанитѣ лица отговорили, че има такива, но не колятъ курбанъ. Имало една могила между сегашната Марчовска и Сивковска махали отъ десния брѣгъ на рѣката, която нѣкога юруцитѣ наричали „агиусъ Атанасъ тепе" или „Атанасъ баири". Друга могила, находяща се въ „Хайдаръ беи яйлѫси", се наричала „Хазретъ Али тепеси". Трето мѣсто била една малка равнина, колкото единъ харманъ, находяща се въ политѣ на сѫщата планина и близо до Калинъ кехайовата кѫща, се казвала „Клисе ери". На двѣтѣ могилки имало развалени зидове, а всрѣдъ равнинката стърчали нѣколко стари борики. Калинъ кехая, като научилъ това, намислилъ да устрои жертвоприношения на тия свети мѣста. На 19 юлий той отишълъ на мандрата си и заповѣдалъ на единъ мандражия да подкваси повечко млѣко, да подсири прѣсно (яхлѫ) сирене и да земе отъ *йоза* единъ мѫжки подвитъ бравъ. Всичко това трѣбвало да се занесе на 20 юлий на „Хазретъ Али тепеси". Вечерьта, като се върналъ въ село, Калинъ кехая порѫчалъ на всички християнски сѣмейства да сторятъ клинове (млинове) и на другия день, св. пр. Илия, да се намѣрятъ всички християни на могилата, дѣто щѣло да има курбанъ. Речено и изпълнено. На 20 юлий всички Чепеларски християни се намѣрили на „Хазретъ Али тепеси". Около могилата горѣли огньове и на тѣхъ били поставени мѣдни котли, въ които врѣли гостби. На полянката до могилата седѣли на колело мѫже, жени и дѣца, а всрѣдъ колелото единъ Калинъ кехайовъ овчарь свирилъ съ гайда. Когато ястето било готово, по заповѣдь на Калинъ кехая всички станали и се покачили на могилката, свалили си шапкитѣ, прѣкръстили се и запалили свѣщи по камънитѣ. Калинъ кехая изрекълъ нѣкаква молитва по гръцки и прикадилъ съ тамянъ, поставенъ на плочица, всички богомолци. Слѣдъ освѣщаването по тоя начинъ съборения параклисъ „Свети Илия", християнитѣ изново сед нали на поляната, *наломили* хлѣбъ и сирене и почнали да ядатъ и се веселятъ. Веселбата била придружена съ хоро, провикване и гърмене съ пищови. Надвечерь, когато нашитѣ раи почнали да се разотиватъ и слизатъ въ селото, единъ помакъ, съ бѣла чалма на главата, който оралъ на около и отъ далечъ наблюдавалъ, що се върши на могилата и полянката, прѣсрѣщналъ Калинъ кехая и му казалъ:

*) Въ Калинъ-кехайовиятъ параклисъ Чепеларскитѣ християни удовлетворявали духовнитѣ си нужди до 1835 год., т. е. до съграждането черквата св. Атанасъ.

— Брей, Калинъ кехая, какво правихте на барчинана? *Юди ли фатахте, или бѣсове фирихте?*

— На Господя са молехме и мухабетъ правихме, отговорилъ хладнокръвно Калинъ кехая.

— Аллахъ е единъ и той ни прави кабулъ да му са вдига *дуво* съ сарахушлукъ и пукутъ (гърмежи).

— Сакава ни е вѣра-са, рекълъ Калинъ кехая.

— Аллахъ е единъ и една вѣра трѣбува да има въ село-су.

— Пу свѣтосъ има седемдесе и седемь вѣри, и тѣ врютъ са прийоти отъ Господя.

— Аллахъ знае, той (тъй) ли е, ала ѐ ти казувамъ, Калинъ кехае, още еднощь да ни правите саковъ *делиликъ* на „Хазретъ Али тепеси“!

— Дугодина пакъ ще мислимъ какво да правимъ, казалъ Калинъ кехая и се раздѣлилъ съ помакътъ.

На слѣдующата година на лѣтния св. Атанасъ Чепеларскитѣ християни освѣтили по сѫщия начинъ и могилата, която се намира между „Сивковската“ и „Марчовската“ махали. И тамъ християнитѣ се молили и „*ломили* за душитѣ“, но несмѣели да играятъ хоро и гърмятъ, защото ги било страхъ да не стрѣлятъ въ тѣхъ помацитѣ, чиито кѫщи били разположени срѣщу могилата. На равнинката съ голѣмитѣ борики, като по-близка до Калинъ-кехайовата кѫща, християнитѣ се молили и колили курбанъ на зименъ св. Атанасъ и на други празднични дни. По-кѫсно на сѫщото мѣсто била съградена църквата „св. Атанасъ“. Слѣдъ нейното съграждане и освѣтяване, могилата срѣщу помашката махала била изоставена и отъ тогава насамъ тамъ никой не ходи да се моли, нито пъкъ курбанъ се коли на лѣтни св. Атанасъ. По-кѫсно, слѣдъ изкупването планината „Боклуджа“,[1]) Чепеларскитѣ християни почвали да колятъ курбанъ и правятъ водосвѣтъ (повечето пѫти безъ свещеникъ) и на изворътъ, който се намира въ политѣ на сѫщата планина, дѣто сѫ били юрушкитѣ воденици, топавици и сувати (кърмилища)[2]). Веселбитѣ устроявали на близката равнина-сѣдловина. Около изворътъ и на сѣдловината не е имало стари черковища, но знае се, че и юруцитѣ отъ порано тамъ правили курбанъ. Християнитѣ, като измѣстили юруцитѣ отъ планината, замѣстили ги и въ жертвоприношенията. Мохамеданскиятъ „Курбанъ гюню“ билъ замѣненъ съ християнския праздникъ „Св. Духъ“ (петдесетницата)[3]). Вѣроятно, двата праздника се съвпаднали въ единъ день, когато юруцитѣ

[1]) Тая планина е купена отъ юруци, на които зимнитѣ жилища се намирали въ Гюмюрджинското село „Боклу-кьой“.

[2]) Тамъ имало и една мандра (глед. запискитѣ на Св. М. Караджовъ).

[3]) Помацитѣ зели участие въ изкупването на планината, ала оставили свободно християнитѣ да правятъ жертвоприношения на изворътъ, защото тѣ въ сѫщото врѣме правили курбанъ на джамията нареченъ „Прѣдойски курбанъ“, „Сютъ курбанѫ“.

за винаги напуснали планината, изворътъ и воденицитѣ. Тъй сж се съвпаднали и езическитѣ праздници „Коледа“ и „Суроваки“ съ християнскитѣ — „Рождество Христово“ и „Св. Василий Велики — Обрѣзание Господне“.

* * *

Слѣдъ заселването на Калинъ кехая, Чепеларскитѣ малобройни християни се поокопитили, поразмърдали и насърдчили и то само въ вѣроизповѣдно отношение. Страхътъ отъ потурчване понамалялъ у тѣхъ, та захванали по-свободно да изпълняватъ религиознитѣ си задължения. Но въ всичко друго християнитѣ си били подтиснатата рая. Селскитѣ работи се обсжждали и нареждели прѣдъ джамията дѣто стотина помашки гърла заглушавали нѣколкото християнски гласа. Наистина, Калинъ кехая съ своята твърдость, заможность и влияние понатиснлъ помацитѣ, но все пакъ той се считалъ за *рая*. Фактически селски властелинъ-заповѣдникъ въ онова врѣме билъ Камбуръ Имамъ Исмаилъ ефенди, тоже прѣселенецъ, но порано дошълъ въ Чепеларе отъ Калинъ кехая. Камбуръ Имамъ Исмаилъ ефенди изпърво се сприятелилъ съ Калинъ кехая и живѣлъ добрѣ съ него, но като разбралъ, че има работа съ единъ упоритъ българинъ, развалилъ »достлукътъ«, почналъ да го ненавижда и да »мачка« всички християни. За щастие, Камбуръ Имамъ скоро умрѣлъ, и християнитѣ се поуспокоили. По това врѣме Калинъ кехайовиятъ синъ »Раю Чорбаджи« купилъ въ Цариградъ юрушкитѣ планини »Коджабашица« и »Тарица,« сега наречени »Мурджовското«. Като станала извѣстна покупката, Чепеларскитѣ мохамедани поискали и тѣ да се намѣсятъ на планинитѣ, т. е. и тѣ да зематъ нѣколко части. Но Калинъ кехая и синъ му Раю сполучили да отблъснатъ прѣтенциитѣ на помацитѣ. Това е било първата побѣда на християнитѣ надъ помацитѣ. Но за да не стане отпослѣ пакъ въпросъ за изкупване части отъ тия планини и за да се умножатъ и засилятъ християнитѣ, Калинъ кехая и синоветѣ му Раю и Мурджо измислили какво трѣбва да правятъ за въ бждеще. Казахме, че Калинъ кехая билъ отъ с. Райково, дѣто ималъ много роднини; освѣнъ това той ималъ много овчари, слуги и слугини. На тия свои роднини и служители Калинъ кехая и синъ му Мурджо[1]) подарили земи и ги настанили за

[1]) Раю, както казахме по горѣ, умрѣлъ нежененъ слѣдъ купуването на планинитѣ.

[2]) Калинъ кехая и Мурджо подарили земи на слѣднитѣ заселенци: Георги Чакора, родомъ отъ Устово, Калинъ кехайовъ внукъ; Атан. Панчератъ, отъ Кабаачь (Ериджерска кааза); Георги Димярятъ отъ Райково, Калинъ кехайовъ овчарь; Голомѣховци отъ Чакманово, Мурджови кумци; Гергинъ отъ Дерекьой, Мурджовъ зетъ.

Новитѣ заселенци си съградили кжщи въ политѣ на планината „Коджабашица“. По-кжсно дошълъ отъ Давудьово Никола Караджа. Той си купилъ мѣсто въ сжщата махала отъ Мурджовата дъщеря, Х. Златилова сестра.

винаги въ Чепеларе. Освѣнъ подаренитѣ земи на роднини и овчари, Калинъ кехая или Мурджо (не се знае кой) продалъ за нищожна цѣна една часть отъ планината »Татарица« на Бѣлювци [3]). Едноврѣменно съ настаняването на Калинъ кехайовитѣ роднини и овчари на подаренитѣ имъ земи отъ Калинъ кехайовото село (Райково) дошълъ и другъ прѣселенецъ, който се казвалъ Георги Сивковски. Послѣдниятъ се заселилъ въ сегашната »Сивковска« махала, на мѣсто подарено нему отъ терзи Куртю. Сивковскиятъ родъ отпослѣ е игралъ важна роль въ Чепеларскитѣ обществени, поминъчни и вѣроизповѣдни — училищни работи. Около кѫщата на Калинъ кехая се заселили Златювци, Курювци, Пичюрци, Добриковци—всички дошли отъ Райково, Устово и Левочово. Новитѣ прѣселенци, които били по-събудени отъ Бѣлювитѣ и Марчови потомци, засилили „християнията“ не само въ вѣроизповѣдно отношение, ами и въ поминъчно. До дохождането на Райковци и Устовци, Чепеларскитѣ християни прѣкарвали въ долината затворенъ животъ. Тѣ сѣкли горитѣ за пожари, орали и копали опожаренитѣ мѣста, развъждали по малко овце и едъръ добитъкъ и съ това се поминвали „криво-лѣво“. Кѫщитѣ си сами строили, дрехитѣ (особно женскитѣ) сами си шили, па и зидарството и шивачеството имъ било грубо, просто. Нуждата заставяла християнитѣ да бѫдатъ и дърводѣлци, и зидари, и шивачи, макаръ че не били такива по професия. Може би само „терзи“ Куртю е билъ сѫщински занаятчия—шивачъ. Новитѣ прѣселци не били толкова „прости“, колкото завареннтѣ съжители. Измежду тѣхъ имало и търговци и изкусни занаятчии (шивачи, зидари, дограмаджии, рибари и пр.). Тѣ, прѣди да се заселятъ въ Чепеларе, упражнявали занятията си въ островъ Ташосъ, Дедеагачско, Енидженско, Драмско и по други мѣста. Значи, тѣ по-рано не живѣли затворено, а се скитали и „виждали свѣтъ“. Когато тия занаятчии се натъкмили въ новото село, разбрали, че не могатъ да се поминватъ само съ сѣчене пожари и сѣяне ечимикъ, а трѣбва „да ходятъ пакъ по курбетъ“. И устроили тѣ »прочутитѣ« терзийски, дюлгерски и др. »тайфи«. Устабашиитѣ на тия тайфи, по силата на положението имъ, станали и рѫководители на селскитѣ работи. Зимно врѣме занаятчиитѣ работѣли въ Ташосъ, Фера, Драма, Ксанти и Гюмюрджиня, а лѣтѣ се прибирали въ селото при сѣмействата си съ пълни кесии пари.

Едноврѣменно съ развиването на занаятчийството размножавало се и овцевъдството. Нѣколцина Калинъ кехайови овчари и други прѣселенци, по примѣрътъ на стариятъ кехая, напълнили планинитѣ съ аговски и свои овце, отъ които добивали печалби и поминъкъ десятки сѣмейства [1]). Вълната отъ

[3]) Продадената на Бѣлювитѣ наслѣдници часть отъ „Татарица“ е ивицата край „Голѣмата“ рѣка, (Върбокътъ и „Смаилъ башовото“).

[1]) За овцевъдството въ Срѣднитѣ Родопи вижъ „Родопски напрѣдъкъ“ гл. 1 кн. 1, 2 и 2.

овцетѣ зимали Чепеларски и Ахѫчелебийски шивачи, които я правили на аби и шили отъ тѣхъ дрехи по поръчка и за продань. Прѣзъ врѣмето на Калинъ кехайовото и Мурджовото живѣене Чепеларскитѣ християни до толкова се усилили въ умственно и поминъчно отношение, че затикали много назадъ помацитѣ, при всичко че послѣднитѣ били мнозинство при това и господствующъ елементъ въ страната. Помацитѣ се не размърдали, не усвоили никакъвъ занаятъ, не искали да »видятъ другъ свѣтъ« или съ други думи казано, тѣ си останали *затворени* въ Чепеларската долина. Тая затвореность продължава и до днесъ. Но и на бързия християнски напрѣдъкъ се турила врѣменна прѣграда.

Въ края на 18-то столѣтие настѫпило усилно врѣме за всичкитѣ християни на Балканския полуостровъ. Централната турска власть се разслабила, разнебитила. Яничаритѣ сваляли, качвали и убивали султанитѣ. Въ областитѣ пъкъ Пазвантовци, Али Тепеделеновци, Трестенеклиевци, Хаджиаговци и др. деребеюве вилнѣели и се борили по между си за власть и слава. Въ Родопитѣ по села и друмища се появили многобройни разбойнически чети, наречени *кърджалии*, *даалии* и *хайти*, които обирали, горили и колили мирното население. Сношенията между градове и села се прѣкѫснали. Християнитѣ се изплашили и бързали да се защищаватъ и криятъ отъ налѣтѣлата ги опасность. Прѣзъ това размирно и страховито врѣме Чепеларскитѣ християни прѣстанали да отиватъ вънъ въ странство по печалби. Постоянно застрашавани и нѣколко пѫти вечъ нападани и ограбвани отъ Синаповитѣ хайти, тѣ не смѣели даже да се отдалечатъ отъ кѫщитѣ си. Овце не блѣели вече по планинитѣ; звънцитѣ млъкнали, гайдитѣ занѣмѣли и мандритѣ запустѣли. Въ селото настанала страшна нѣмотия и то еднакво и за християни, и за помаци, защото хайтитѣ, когато нападали и обирали селата, не правили разлика, кои сѫ християнски и кои мохамедански. Отъ страхъ и гладъ людетѣ затъпѣли, оглупѣли, а нѣкои и обезумѣли. Въ това страшно врѣме само нѣколцина Чепеларци[1]) мислили, какъ да се отбрани селото, дѣ да се скрие населението и съ какво да се нахрани. Всички други жители се прѣобърнали на безразсѫдна, зашеметена и безмълвна тълпа, на която, ако се кажело: »Бѣгай!« ще бѣга; »крий се!« ще се крие; »хвърли се въ огъньтъ!« ще се хвърли. И тия ужасни сътресения сѫ се продължили тъкмо 8 години! Казахме, че прѣзъ врѣме на размирицитѣ страдали и християни, и мохамедани, ала страданията на първитѣ били по-тежки, по-мѫчителни, защото тѣ били лишени и отъ една потрѣба, която неможела съ нищо друго да се замѣни. Липсата на духовни наставници измѫчвала душитѣ и съвѣститѣ на християнитѣ

---

[1]) **Дели Софта, Сюлейманъ билюкъ баши, Старъ Муса, Старъ Радко и младия още Мурджовъ внукъ Калинъ, Шерко и др. По-кѫсно и Кара Ибраимъ.**

нитѣ. Тѣхъ нѣмало, кой да насърдьи, утѣши и успокои поне въ послѣднитѣ часове на животътъ. Болнитѣ и умиращитѣ нѣмало кой да причасти; умрѣлитѣ нѣмало кой да опѣе; роденитѣ по цѣли години стояли некръстени, а сгоденитѣ старѣели, защото нѣмало кой да ги вѣнчае! Та и кой ли свещеникъ би се рѣшилъ въ тия размирни врѣмена да обикаля селата, за да извършва това, което било най-нужно за християнитѣ! Стари хора сме слушали да казнатъ, че когато Синапци нападнали Чепеларе и събаряли защитителната кула на Старъ Радка, въ съсѣдната кѫща нѣколко бабички оплаквали едно мъртво дѣте, което било украсено съ босилекъ и други цвѣтя. Единъ разбойникъ влѣзълъ въ кѫщата и като видѣлъ, какво правятъ бабитѣ, хваналъ за кракътъ мрътвото дѣте и го изхвърлилъ вънъ на купището, а цвѣтята забучилъ на чалмата си. Синапьтъ видѣлъ, когато падналъ трупътъ на купището, и извикалъ: *„Дели башъ, дели ишлеръ япаръ. Юрюинъ аркадашларъ! Бурда келль куле япаджаисъ“* [1]).

Но и страданията имали край. Единъ смѣлъ и енергиченъ Чепеларски помакъ, който наскоро се билъ върналъ отъ войската, сполучилъ да изгони хайтитѣ и то не само отъ околноститѣ на Чепеларе, но и отъ цѣлия Рупчосъ Тоя отъ послѣ прочулъ се помакъ се казвалъ Кара Ибраимъ[2]). И християни, и мохамедани си поотдъхнали и се поуспокоили, и то, за щастие, много по-рано, отъ колкото другитѣ християни на Балканския полуостровъ. Въ Рупчосъ настанала относителна свобода, защото Кара Ибраимъ, който се разправялъ съ хайтитѣ, билъ назначенъ отъ турското правителство за заповѣдникъ и билюкъ башия въ тоя край. Това станало въ 1799 година.

(*Слѣдва*).

Вѣсти изъ Родопитѣ.

Три велики всенародни празденства.

Три велики национално-исторически празденства станаха у насъ отъ края на миналата 1906 и текущата 1907 години, празденства които ни припомниха всички най-бѣлѣжити исторически епохи отъ нашето далечно и близко минало. Хилядогодишнината отъ покръщението на българитѣ и основата на първата българска писменность, стогодишнината отъ появяването на първата новобългарска печатна книга *Софрониего*, и 20 годишното царуване на нинѣ царствующия князъ на свободна България, *Н. Ц. Височество, Фердинандъ I.* — това сѫ три гранитни, неразрушими лоста, надъ които е издигнато

[1]) „Луда глава, луди работи върши. Напрѣдъ другари! Тукъ ще направимъ кула отъ глави“.

[2]) За Кара Ибраима интересующиятъ читатель ще намѣри въ идещитѣ книжки на „Родопски напрѣдъкъ“.

и закрѣпнало българското плѣме въ редътъ на културнитѣ народи, като сѫщеврѣменно му сѫ начъртали и пѫтьтъ, по който то трѣбва да върви напрѣдъ и въ бѫдеще, за да усигори и уякчи своето благоденствие и сѫществуване като етническо и политическо цѣло.

Но 20 годишния юбилей на господаря на Свободна България, който юбилей стана на 15 августъ, ни рисува най-прѣсното минало, на което току-що изчезващето вчерашно поколѣние и сегашното виждатъ, що сѫ могли да внесатъ въ новия политически животъ на княжеството и национално-духовния подъеимъ на българскитѣ земи вънъ отъ него. А виждайки и прѣцѣняйки вчерашното минало, ний съ по-голѣма трѣзвость, умѣние и сила ще можемъ да градимъ бѫдещето си.

Далечъ е отъ насъ компетентностьта да изброяваме и прѣцѣняваме, що е сторено въ тоя 20 годишенъ периодъ за всеобщия напрѣдъкъ на княжеството. А тоя напрѣдъкъ по всички отрасли, наистина, е голѣмъ. Наредъ съ икономическия, политическия и културенъ успѣхъ прѣзъ тия 20 години е много нѣщо направено и за подъемътъ на българската наука и културна мисъль. Заедно съ усилването и уякчаването на просвѣтното дѣло прѣзъ тоя периодъ много нѣщо е извършено и за изучване и опознаване българскитѣ земи и онова творческо богатство на цѣлокупния български народъ, оная самобитна българска култура, която прѣзъ всички бурни минали врѣмена го е крѣпила и опазила като етническа самостойна единица.

Нека Всевишниятъ да подкрѣпя и за въ бѫдеще българскиятъ князъ и народъ, нека имъ дарува сила и мѫдрость въ взаимния имъ стремежъ за благоденствието и напрѣдъкътъ на българското княжество и постигане завѣтнитѣ идеали на цѣлокупното българско отечество. С.

Една справедлина мѣрка досежно просвѣтнитѣ нужди на нѣкои бѣдни селца въ Рупчосъ.

Въ страницитѣ на „Родопски напрѣдъкъ" не единъ пѫть е изтъквано, че бѣдностьта и недоходностьта на всички почти села, лежащи изъ вѫтрѣшностьта на Родопитѣ, спъватъ тѣхния напрѣдъкъ и че съ досущъ нищожнитѣ си срѣдства, които иматъ тѣ, тѣзи планински крайнини немогатъ нищо да направятъ по-нататъкъ за подобрение своето благосъстояние и културното си подигане. Земете напр. селцето Върбово, тикнато на 80 километра вѫтрѣ въ Родопитѣ при самата граница. Неговиятъ годишенъ общински доходъ едва възлиза на 1000 лева, а пъкъ числото на дѣцата, подлежащи на задължително учение, надминава 80, значи за двама учители. Тогава всичкиятъ му общински доходъ трѣбва да отива само за учителския персоналъ, а за издържане на кметъ, писарь, пѫдари, канцелария и др. п. като самостойна община оставатъ 200 лева. За други културни цѣли и дума неможе да става. При такова положение такива селца не само че никога бѣлъ день не могатъ видѣ, но и постепенно се разоряватъ и доразсипватъ. Държавата още отъ първо врѣме трѣбваше да вникне въ тия мѫчни условия на нашитѣ планински поселения, а особено на тия отъ тѣхъ, що сѫ покрай границата. И намъ ни е драго да оповѣстимъ факта, че най-послѣ Министерството на народната просвѣта отъ двѣ три години насамъ се стреми постепенно да запълни тая

отдавна чувствоваща се празнота досежно тия далечни въ глъбинитѣ изъ Родопитѣ селца.

Научаваме се, че Министерството напослѣдъкъ е вчислило и селцата Павелско, Върбово, Сулища и Дѣдово въ броятъ на тия мѣста, на които и законътъ имъ дава право, и условията имъ като погранични и бѣдни наложително изискватъ, щото училищата имъ изцѣло да се издържатъ отъ държавата. Вѣрваме, че тая справедлива мѣрка на централната училищна власть досежно училищното дѣло на споменатитѣ селца ще имъ даде възможность сега пъкъ сами да се погрижатъ и си построятъ сгодни училищни помѣщения, отъ каквито отдавна иматъ потрѣба.

С.

Опожарено българско село въ Ахъ-челебийско.

На не повече отъ 5 километра разстояние отъ нашата граница въ Срѣдно-Родопския гребень, тамъ дѣто прѣкиятъ пѫть отъ Станимака — Пловдивъ прѣзъ бившата Рупчоска околия минава за Ардината долина и отъ тамъ за Скеча и Гюмюрджине, се намира чисто българското село Горно-Дерекьой, Ахъ-челебийска кааза. Състои повече отъ 320 кѫщи и е съ едно будно съзнателно и здраво население. Поминъкътъ му изобщо състои отъ дребно земледѣлие и скотовъдство и занаяти: дюлгерство, шивачество и др. п. По-голѣмата часть отъ неговото землище е по самата граница и отсамъ нея въ България. Като погранично село, при това и чисто българско, неговитѣ условия на животъ въ послѣднитѣ нѣколко години бѣха просто непоносими, както сѫ изложени на разорение и всички други български села въ Гюмюрджинския санджакъ. Но въпрѣки всичко това Горно-Дерекьой като гранитна канара устоя на всички терзания, отдѣто и да идѣха тѣ. Напослѣдъкъ едно неочаквано нещастие го сполѣтѣ, което нещастие остави безъ покривъ цѣли 80 сѣмейства, оставени на произволътъ на безмилостната сѫдба. На 14 май, т. г., когато почти всичкото население е било по своята полска работа, а мѫжетѣ далечъ пръснати по занаятитѣ си изъ чужбина, запалва се коминътъ на една кѫща И за чудо въ разстояние на 2 часа огъньтъ се разпростира и унищожава цѣли 76 кѫщи заедно съ всичката покѫщнина на стопанитѣ имъ.

Прѣзъ това село рѣка нѣма, а вода за пиене си набавя отъ нѣколкото изворчета — чешми, тъй щото възможность за унищожаване пожара е имало само въ началото, когато е пламнала първата кѫща. Но въ тоя случай единъ фактъ злѣ бие въ очи и дава право на други прѣдположения. Въ селото квартирува отъ нѣколко години насамъ турска войска отъ 50 — 60 души съ единъ милязиминъ. Прѣдниятъ день по клеветитѣ на едно гърче, турски стражарь, войската е правила обискъ изъ селото, за да търси подозрителна хора и скрито орѫжие, но неможала нищо да намѣри. На другия день се запалва коминътъ и то въ една кѫща, въ която хора не е имало. Когато обаче се стекли хора, колкото е имало въ селото, дошли и други отъ близкото с. Долно-Дерекьой да помагатъ за унищожаване и спиране пожара, войската по заповѣдь на милязимина не допускала никому да доближи до пламналата кѫща, па и сами войницитѣ се отдалечили на страна подъ прѣдлогъ, че ужъ имало скрито орѫжие. Тъй щото ако не е била войската, пожарътъ сигурно щѣлъ да се ограничи въ началото и да не се оставятъ толкова кѫщи да изгорятъ.

Много отъ селянитѣ слѣдъ тая случка вече искали да напуснатъ селото си и търсятъ животъ за сѣмействата си отсамъ въ България, тъй щото това хубаво селце въ скоро врѣме ще се изсели, което е и въ желанието на турскитѣ власти. Такъвъ единъ пожаръ прѣзъ 1897 година разсипа и друго цвѣтуще българско селце до границата въ сѫщата кааза—Карлуково.

Тъй рѣдѣе и се губи безвъзвратно едно нещастно българско население и въ тоя български край, оставенъ и забравенъ отъ всѣкждѣ и отъ всѣкиго.

С.

Малки вѣсти.
по
фолклора изъ славѣнскитѣ страни.

Въ сп. „Mitteilungen der antropologischen Gesellschaft in Wien, XXXV, 1905 г. стр. 99—117 е помѣстена студията на известния антропологъ A. Weissbach подъ насловъ „Die Serbokroaten Kroatiens und Slavoniens“. Въ заключението си Вайсбаръ казва, че между сърби и хървати нѣма никаква антроположка разлика.

Въ кн. 6, 1907 г., на „Narodopisny Vestnik ceskoslovansky“ между другото е помѣстенъ и фолклорно-стопански очеркъ за ленътъ и обработването му отъ г. Янъ Тикачъ.

„Природа и населеніе Россіи“ въ четире части издаде като приложение рускиятъ журналъ „Вѣстникъ Знаніе“, 1906 г., С.-Петербургъ. Въ конспектна единъ видъ форма се описватъ разнитѣ народности, що населяватъ Руската империя. Въ всѣка часть сѫ помѣстени и илюстрации.

Въ майския и юлския броеве, 5 и 7, на „Университетскія извѣстія“ Киевъ, г. И. В. Шароволски прави критически разборъ върху сказанието „О Мечѣ Тюрфингѣ“.

Въ кн. 2, томъ LVII, т. год. въ „Рускій филологическій вѣстникъ“ на професоръ Карски продължава студията на В. А. Бобровъ „Рускія народныя сказки о животныхъ“.

Въ кн. 7 отъ т. год. на „Българска сбирка“ г. А. Димитровъ дава едно кратко описание за Демиръ-хисаръ (Валовища) и каазата му.

Народни умотворения изъ Одринско и Родопитѣ.

I. Народни пѣсни.

Отъ с. Дованъ-хисаръ, Дедеагачка кааза,

Записалъ Ст. Н. Шишковъ.

1.

Турски паша записва българи войници.

Визира се идването на тежъкъ (голѣмъ) паша, който е записвалъ числото на кѫщитѣ (конакъ) и мѫжетѣ, способни за войска. Пѣсеньта изглежда непълна.

Маруде^a^ ле^a^ карà-г'оз'ум,
Карà-г'оз'ум, карà кашлѫ,
Чула ли си, илú нé си:
Ф сéлу душлъ^a^ тè^a^шка пашé^a^,
Тè^a^шка пашé^a^, паше^a^лúе^a^,

Та гун'дѝся уд въ^{а}н сéлу,
Уд въ^{а}н сéлу аф калѝн'е^{а}ту,
Та растòри те$^{а}фтéре^{а}ту,
Та напѝса кунàците^{а},
Кунàците^{а}, іунáците^{а}:
С'áкуй къ^{а}ща пу двамѝна,
Г'узéл' Мáри де^{а}ве^{а}тѝна.

Слушана отъ К. Георгевъ Колояновъ отъ с. Дованъ-хисаръ, 1907 година.

2.

Радичова хвалба и турско вѣроломство.

Радичъ има хубаво либе, майка му го съвѣтва да не отива при селскитѣ субашии, за да не би да се измами и се похвали съ либето си. Радичъ не послушва майка си, отива при субашиитѣ, напива се и се похвалва. Хващатъ се на басъ за день и половина ако не иде и се върне отъ Стамболъ града, либето ще му зематъ. Радичовото либе обѣщава на кончето му своитѣ накити, ако съ бързината си сполучи да избави отъ турскитѣ ржцѣ господарката си. Кончето съ Радича изпълнятъ каулътъ, ала турцитѣ вѣроломно убиватъ Радича и зематъ булката му.

Ой Радѝч, Радѝч вайвòда,
Радѝчу мáйка румòне^{а}:
—Бре^{а} не^{а}мой пудаш[4]), Радѝче^{а},
Чéсту пу кунáк, Радѝче^{а},
Пу кунáк при субаше^{а}гу,
Че^{а} ше^{а} са дума измáмиш,
Измáмиш, л'убе^{а} пувáлиш.
Радѝч си мáйка не^{а} слуше^{а},
Стáна ми Радѝч, утиде^{а}
Пу кунáк при субаше^{а}ту,
Напѝ са вѝну ракѝе^{а},
Та си са дума измáчи
И си са турце^{а}м пувáли:
—Вѝе^{а} сте^{а} турци, іа сам бъ^{а}лгарин,
Іáс дéту ѝмам, вие^{а} нéмате^{а}:
Іáс нòсе^{а} калпáк, той òган' гурѝ,
Іàс іáвам кòнче^{а}, той пѝле^{а} фъ^{а}рка,

Іáс л'убе^{а} л'убе^{а} б'а̀ла кадъ^{а}на,
Б'а̀ла кадъ^{а}на, те́^{а}нка Вида̀на.
Турце^{а}м са іа̀русну наіадѝ,
Та си Радѝче^{а} напѝха
Вѝну и б'а̀ла ракѝе^{а}
И си са каул' ва̀нали:
—Ой Радѝч, Радѝч вайво̀да,
Ко̀нче^{а} ти е^{а} пѝле^{а} варка̀ту,
Найма ли са тво̀е^{а}ту ко̀нче^{а}
За ден' и нъ^{а}ш, ден' ду пладнѝна,
Да си ми пуде^{а}, пуде^{а} и въ^{а}рне^{а},
Пуде^{а} и въ^{а}рне^{а} ду Стамбо̀л града?
Аку са ко̀нче^{а} не^{а} въ^{а}рне^{а},
Бул'че^{а}ту ше^{а} ти зе́миме^{а};
Аку са ко̀нче^{а} завъ^{а}рне^{а},
Ше^{а} ти, Радѝче^{а}, арѝже^{а}м
На̀шите^{а} кон'е^{а} варка̀ти.
Ста̀на ми Радѝч, утѝде^{а}
На те́^{а}ни ра̀мни до̀руве^{а}
И си ми Радѝч извѝка:
—Ой л'убе^{а}, те́^{а}нка Вида̀ну,
Извади ко̀нче^{а} ра̀не^{а}ну,
Іа сам са каул' ва̀налу.
Сас те́шки се́лцки субаше^{а},
Да пуда аф Стамбо̀л гра̀да,
За ден' и нъ^{а}ш, ден' ду пладнѝна.
Аку са, л'убе^{а}, не^{а} въ^{а}рпа,
Турци ше^{а} те́бе^{а} да зе́мат.
Вида̀на ко̀нче^{а} изва̀ди,
И ко̀н'ум же́^{а}лну румо̀не^{а}:
—Ой ко̀н'у, ко̀н'у, ра̀не^{а}ни ко̀н'у,
Мо̀ите^{а} тре́пки[5]) те́бе^{а} тре^{а}па̀ре^{а},
Мо̀и іушл'уци[6]) те́бе^{а} пе́тали
Да пудаш и са завъ^{а}рне^{а}ш.
Аку са, ко̀нче^{а}, не^{а} въ^{а}рне^{а}ш,
Іа̀с ут те́б ше^{а} си загѝна.
Ста̀на ми Радѝч, та шъ^{а}тна[7])
За Стамбо̀л гра̀да гул'а̀ма.
Мѝна са вр'а̀ме^{а}, не^{а} мѝна,
Турци на вра̀та до̀йдаа
И си Вѝдани вѝкаа:

—Видàну, б'àла кадъ^{а}ну,
Радѝч ут Стамбòл не^а дòйде^а,
Іа ѝзле^{а}зи си, Видàну,
Че^а си вр'àме^{а}ту дустѝга
И кауле^{а}т си замѝна.
Видàна турце^а мóле^{а}ше^а:
—Ой турци сéлцки субаше^а,
Още^а е^а вр'àме^а нé душлò,
Пóче^{а}кайте^а ма, субаше^а!
Още^а Видàна думаше^а:
И Радѝч на врàга почука
Турци са іàрусну іадòсаа,
Извàдиа сàбе^а фре^{а}нгѝе^а,
Та расіàкаа Радѝча.
Видàна вѝкна да плàче^а,
Мàйка е^а тѝу мирé^{а}ше^а:
—Мъ^{а}л'чи, Видàну, не^а плàчи,
Мàйка ше^а тéб пàк углавѝ,
Углавѝ óще^а ужéни,
Радѝче^а нéма да вѝди.

Слушана отъ сѫщия

II. Родови и прѣкорни имена въ с. Дованъ-хисаръ.

1 Аймàнуви,
2 Армутлѝіуви,
3 Айдàрувци,
4 Балабàнувци,
5 Буе^{а}жѝіувци,
6 Бàяшувци,
7 Бòйкувци,
8 Бузгунувци,
9 Бакаржѝіувци,
10 Бòб'увци,
11 Гурунувци,
12 Г'ул'мéзувци,
13 Гручувци,
14 Далдабàнувци,
15 Де^{а}мир'увци,
16 Инже^{а}буàзувци,
17 Калаé^{а}нувци,
18 Кѝр'уке^{а}хаіòвци,
19 Крàл'увци,
20 Карà Кѝркувци,
21 Карà Мѝтрувци,
22 Куже^{а}буіукувци,
23 Катранджѝк'увци,
24 Караé^{а}нувци,
25 Карà-Мàг'увци,
26 Кавандòзувци,
27 Каралàнувци,
28 Курт'увци,
29 Милушувци,
30 Мѝшкувци,
31 Маже^{а}рувци,
32 Пандъ^{а}рувци,
33 Паче^{а}лѝіувци,
34 Райкуле^{а}вци,
35 Стуіан-ке^{а}хе^{а}іòвци,
36 Сабунжѝівци,
37 Стамбòлувци,
38 Сул'увци,
39 Сарж Ивàнувци,
40 Те^{а}рзѝіувци,
41 Тупчѝіувци,
42 Тупаче^{а}рувци,
43 Турнѝкувци,
44 Чулàкувци,
55 Че^{а}кàлувци,
46 Че^{а}ркéзувци,
47 Шòкарувци,
48 Шóпувци,
49 Іàбалкувци.

III. Названия на мѣстноститѣ въ с. Дованъ-хисарь.

1 Армутлу байр,
1 Ак-кайре^{а}кла̀р,
3 Адъ^{а}та,
4 Арман-ке^{а}дѝк,
5 Арпажѝк,
6 Армага̀на,
7 Алѝіуву бъ^{а}рце^{а},
8 Асмалж-де^{а}ре́,
9 Бо̀йкува пул'ана,
10 Бъ^{а}рце^{а}ту,
11 Бе^{а}йлицки че^{а}ѝре^{а},
12 Бе^{а}ги́р-капж,
13 Б'а̀лата во̀да,
14 Вара̀дица,
15 Витѝлца,
16 Го̀лата бъ^{а}рчѝна,
17 Га̀брувица,
18 Гула̀кат,
19 Да̀лга ке^{а}дѝ,
20 Ке^{а}ле^{а}бе́кат,
21 Кум'е^{а}ту,
22 Кале^{а}ните^{а} че^{а}ѝре^{а},
23 Къз-де^{а}ре́,
24 Ко̀зачан,
25 К'упл'уже́^{а},
26 Куже́^{а}-капу,
27 Киришлѝке^{а}т,
28 Кале́^{а}вище^{а}ту,
29 Кузнъ^{а}та,
30 Крушките^{а},
31 Капѝна,
32 Ко̀мн'уф ка̀ме^{а}н'
33 Кръ^{а}ст'уви уде^{а}нѝци,
34 Ко̀чини,
35 Ко̀з-буна̀р,
36 К'ул'унк-те^{а}пе́,
37 Лѝпувица,
38 Лузъ^{а}та,
39 Лъ^{а}ките^{а},
40 Мѝндал'че^{а}тата,
41 Маде́н'-дере́,
42 Мус'ува падѝна,
43 Ма̀вруву бъ^{а}рце^{а},
44 Ма̀ркува чука,
45 Ма̀лку Дува̀н иса̀р,
46 Мисѝр-куру-де^{а}ре́.
47 Мамут'-сиврѝ,
48 Оре^{а}шкидол,
49 Пичѝ гъ^{а}з,
50 Пул'а̀ната,
51 Пе́н'ува чука,
52 Пе́че^{а}ни ко̀чини,
53 Пръ^{а}длиф кидѝк,
54 Падала̀та,
55 Рад'уву бъ^{а}рце^{а},
56 Сарп де^{а}ре́,
57 Св. Г'о̀рги,
58 „ Илѝе^{а}.
59 Се́лище^{а}ту,
60 Сусус-те^{а}пе́,
61 Св. Не^{а}де́^{а}ле^{а},
62 Сиврѝе^{а}та,
63 Сулгуне^{а}т,
64 Старце^{а}ту,
65 Съ^{а}ча̀н іатакларж,
66 Турцката чука,
67 Тукмаклж,
68 Че^{а}пе́л'-кага̀,
69 Чуките^{а},
70 Це́р'е^{а}ту,
71 Іуч-буна̀р.

IV. Имената на мѣсецитѣ въ с. Дованъ-хисаръ.

Гул'мѝн — януарий.
Малкуша̀н — февруарий,
Ма̀рта — мартъ,
Лъ^{а}шку — априлий,
Ма̀іус — Май,
Пе́труске^{а} — юний
Же^{а}гва̀р' — юлий
Агус — августъ,
Бугро̀цке^{а} — септемврий.
Димѝтруске^{а} — октомврий,
Ко̀ле^{а}цке^{а} — ноемврий,
Никулцке^{а} — декемврий.

V. Народни повѣрия и прокобявания въ с. Дованъ-хисаръ.

1. Уфце́гу, куга̀гу не^{а} пасъ^{а}г, вр'а̀ме^{а}ту ше^{а} са развалѝ

2. Нах ве́^{а}че^{а}рум, куга̀ту да фл'а̀ват аф іагъ^{а}лат, уфце́іу аку зѝмат іа̀ку да пасъ^{а}г, вр'а̀ме^{а}ту ше^{а} са развалѝ.

3 Свѝне^{а}ту, га зе́ме^{а} да къ^{а}рши че́п'е^{а}, да бе^{а}спе́е^{а}, ше^{а} са развалѝ вр'а̀ме^{а}ту. Аку е^{а} зѝме^{а}, ше^{а} са пустудѝ.

4. Кугàту кучеᵃгу си туреᵃ сурнàта пуд пàшката да еᵃ свùваалка. шеᵃ вàнеᵃ мрàс. Ку си сеᵃди разпулðжеᵃну, чи нéма мрàс.

5. Га ùма тръᵃнки и дреᵃнки млðгу, шеᵃ вàти тéшка зùма.

6. Кугàту са сбùрат пу зéмеᵃта прусàреᵃгу, шеᵃ вéеᵃ сн'àг.

7. Кугàту ðганеᵃг врù, стàнеᵃ к'ул'чé шеᵃ вàти стут.

8. Га трупéᵃеᵃ кукóшка, на лðшу еᵃ (шеᵃ мрé н'àкуй ут къᵃщи).

9. Га гъᵃрмù, пристùтеᵃ въᵃрл'ат въᵃнка, да не пàда грáд.

10. Чукат клепàлуту га гъᵃрмù, да пуд'мùнеᵃ грàдъᵃ.

11. Га плàчеᵃ малку д'àтеᵃ, пуд'мéᵃтат го нас ужéᵃка, да си пðйдеᵃ плачъᵃ ут кумùнеᵃ.

12. Га са нðси д'етеᵃ аф смрачùната, шеᵃ се намрачù (ще стане лошо, ще почне да плаче).

13. Кугàто буалеᵃт буа, шеᵃ се развалù вр'àмеᵃту.

14. Га та срéшнеᵃ змùеᵃ на пъᵃт', за убаву еᵃ.

15. Аку та срéшнеᵃ зàеᵃк, зàвъᵃрни са; за лðшу еᵃ.

Рѣчникъ съ обяснителни бѣлѣжки върху нѣкои думи и форми въ народнитѣ умотворения.

1. **Кукуда,** умалително **кукудка,** сжщ. свита ржка на юмрукъ. **Кукудка дéᵃтеᵃ,** малко по обемъ, дѣте, по-малко отъ естествената му по ръста голѣмина. *Свилу са еᵃ на кукудка,* значи изгубило си е голѣмината, много е намалѣло. **Кукуда** казватъ и на кантаревото топузче.

2. **Бугáнеᵃц, бугáнци, бугáнчеᵃ,** умалително сжщ. **Бугáни дéнеᵃ,** между Коледа и Водици, невѣрни дни, когато споредъ народнитѣ повѣрия нощѣ се скитатъ нечиститѣ духове. **Бугàнчеᵃ,** значи невѣрниче, не християнче.

3. **Мóрни булеᵃсчùци,** сжщ. невидими духове, що морятъ, носятъ смъртьта. Божества на смъртьта. **Булеᵃсчùця** е общо название на тайнитѣ духове, що причиняватъ болеститѣ по хората и добитъкътъ. Народътъ имъ придава и разни образи: явяватъ се мигновено ту въ видъ на жени, моми, млади невѣсти, или пъкъ старци, разнитѣ видове домашни животни, хвърчащи птици, влѣчуги и пр.

4. **Пудаш,** глаг. ходи, отива. *Неᵃмóй пудаш,* недей отива.

5. **Трéпка—и,** сжщ. сребъренъ накитъ на глава. Малки сребърни пари на нанизъ.

6. **Іушл'уци,** сжщ. голѣми сребърни монети, които се носятъ на нанизъ. *Ючлюкъ,* три гроша.

7. **Шъᵃтна,** глаг. скокна, бързо тръгна.
